

Driemaandelijks tijdschrift
Negende jaargang nummer 1
maart 1986

Orgelkunst

ORGELKUNST

IXde jaargang, nummer 1 — maart 1986

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door de v.z.w. Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst.

Hoofdredakteur

Kamiel D'Hooghe

Redaktieraad

Luk Bastiaens, Antoon Fauconnier, Bernard Huys, Dr. Ewald Kooiman (Ned.), Ghislain Potvlieghe, Patrick Roose, Dr. Harald Vogel (B.R.D.).

Medewerkers

Jef Braekmans, Berten De Keyzer, Ignace De Sutter, Daniel Liévois, Jos Meersmans, Paul Raspé, Edmond Saveniers, Raymond Schroyens, Maurice Truyers, Francis Van Bree, Koos van de Linde (Ned.), Kristiaan Van Ingelgem, Jan Van Landegem, Gabriël Willems.

Secretariaat

Agnès Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen

Rekeningnummers op naam van « Orgelkunst », Grimbergen

België : K.B. 436-6204991-57

Nederland : Spaarbank Limburg : 85.89.45010

(Postgiro Spaarbank Limburg : 105.81.80)

Abonnement

België : 380 F.

Nederland : 23,- Gld, enkel op het rekeningnummer in Nederland te betalen

Andere landen : 450 B.F.

Steunabonnement : min. 500 F.

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.

Nadruk van artikelen uit dit nummer zonder toelating van de redactie is verboden.

Inhoud

	blz.
De vakopleiding : Kerkmuziek <i>Dr. A. Kurris</i>	3
Registratiekunst in Zuidduitse bronnen <i>L. Bastiaens</i> (1500-1800) (III)	14
Loret in Nederland (1) <i>F. Jespers</i>	18
Het Stedelijk Tabberdrecht voor de organist van de Antwerpse hoofdkerk (1550-1681) <i>Dr. G. Spiessens</i>	24
Vierde Cesar Franck-Concours <i>K. D'Hooghe</i>	30
Bouwstenen : Duinkerke, 1594-96, orgel door Pieter Isoree	32
Ter Bespreking	36
Mededelingen	40
Orgeltijdschriften	46
Prullaria	48

De vakopleiding : Kerkmuziek

Dr. A. KURRIS

De vorming tot kerkmusicus is geen eenvoudige zaak. Het werkveld van de kerkmusicus is dermate vertakt en pluriform dat de toerusting vele aspecten bevat. In de praktijk oefent de kerkmusicus zijn beroep meestal uit als deeltaak. De taken van de kerkmuziek zijn meestal verdeeld over de dirigent en de organist. Daarnaast bestaat er de functie van cantor die als vóórzanger dient te fungeren en de volkszang moet leiden.

Deze drie functionarissen zullen in de praktijk slechts een gedeelte van de kerkmuziek voor hun rekening nemen. De brede scala van kerkmuzikale bedrijvigheid wordt opgedeeld over meerdere personen.

Als we slechts denken aan de koortypen die op het ogenblik in Nederland algemeen verbreid zijn, dan ligt het nauwelijks voor de hand dat één persoon dat alles onder zijn beheer neemt. De esthetische gevoeligheid voor bepaalde muziekgenres, de kwaliteit van de vakbekwaamheid, de behoudende of vooruitstrevende gerichtheid van de betrokken kerkmusicus spelen daarbij een belangrijke rol.

In een beleidsnota 'KERKMUSICI' (1) die in concept gereed ligt, waarin ook de rechtsbevoegdheid van de kerkmusicus zal worden bepaald, staan de volgende koortypen genoemd :

- a) *het traditionele koor*, dat ook thans in een aantal kerken functioneert, maar dat in de meeste gevallen, zij het in zeer beperkte zin, met de veranderingen in de liturgie rekening houdt.
- b) *het liturgische koor* — in de zuivere zin van het woord — dat aan de eisen van de vernieuwde liturgie de voorrang geeft, waarbij de criteria van kerkmuziek op ècht niveau wel eens in het gedrang kunnen komen.
- c) *het koor dat alle stijlen beoefent* en zich dienstbaar opstelt binnen de liturgie.
- d) *het jongerenkoor* met zijn geheel eigen visie, meer gericht op bestaansverheldering en dit in woord en klank zo goed mogelijk uitbeeldend.

e) *andere koren* zoals kinderkoren, jeugdkoren, dameskoren, bejaardenkoren, die met hun aangepast répertoire op bepaalde momenten de liturgie verzorgen.

Verder zijn er zangkoren te onderscheiden op basis van hun principiële keuze voor latijn of de volkstaal. De afzijdigheid of het samengaan van koor- en volkszang behoort tot de keuzemogelijkheden. En tenslotte de éénstemmigheid naast de méérstemmigheid.

Degenen die belast zijn met de vorming van kerkmusici binnen de vakopleiding aan de conservatoria, dienen zich van dat alles bewust te zijn. Meestal meldt een student zich aan voor het vak 'orgel' of voor het vak 'koordirectie'. Hij of zij kiest voor een vakopleiding en wil naderhand als docerend of uitvoerend musicus werkzaam zijn. In vele gevallen echter zal de student, reeds gedurende zijn of haar opleidingsperiode, werkzaam zijn als hulp-organist(e) in een kerk of als dirigent(e) van een kerkkoor. Naderhand zal menigeen een aanstelling krijgen als kerkmusicus. De motivatie om die (deel)taak in liturgisch dienstverband ook met voldoende vakbekwaamheid in liturgisch opzicht te onderbouwen, moet tijdens de opleiding nog groeien. Meestal worden vakken als liturgie en hymnologie als noodzakelijk 'kwaad' meegenomen. Tenzij men gaandeweg de zin van deze vakken gaat inzien. Ik ben ervan overtuigd dat dit groeiproces zich slechts dan in gunstige zin kan ontwikkelen, als er aan bepaalde voorwaarden is voldaan.

Als eerste voorwaarde geldt dat de kandidaat van huis uit, kerkbetrokken is opgegroeid en de liturgische diensten op hun eigen onvervangbare waarde weet te schatten.

Als tweede voorwaarde geldt dat de betrokkenen in zijn of haar parochie of op de plaats waar men zijn functie vervult, in een verband wordt opgenomen.

In vele gevallen oefent de koorleider of de organist zijn functie uit zonder ècht contact met de priester of de liturgische werkgroep. Op plaatsen waar de kerkmusici opgenomen worden in een liturgische werkgroep en een rol spelen bij de voorbereiding van de liturgie, groeit de kennis en de bereidheid om de kerkmuziek volwaardig te integreren in de dienst.

Slechts als studenten op deze wijze kunnen ingroeien in hun werksituatie en de ware bedoeling gaan inzien van hun functione-

ren, zullen ze ook bereid zijn om zich de nodige kennis eigen te maken tijdens hun vakopleiding.

Vakken als liturgie, gregoriaans en hymnologie krijgen binnen het neutrale kader van een vakopleiding pas handen en voeten als ze in het stagegebied kunnen worden toegepast en getoetst. Natuurlijk moet men de vrijheid van de student respecteren als hij of zij doelbewust gekozen heeft voor de diploma's docerend- of uitvoerend musicus en de kerkmuzikale praktijk afwijst.

De beleidsnota 'Kerkmusici' maakt onderscheid tussen :

- de kerkmusicus die aan zijn functie een allereerste prioriteit geeft ;
- de kerkmusicus die zijn kerkelijke en niet kerkelijke functie op gelijkwaardige wijze behartigt ;
- degenen die in bepaalde gevallen of omstandigheden naast zijn beroep en/of als vrijwilliger zich voor kerkelijke diensten beschikbaar houdt.

Personen die tot vakbekwaam organist of koordirigent zijn opgeleid en slechts incidenteel binnen de liturgie werkzaam zijn, kan men moeilijk als kerkmusicus betitelen. De kerk als vierende gemeenschap verlangt méér dan muzikale opluistering.

De kerkmuzikale gerichtheid verlangt echter binnen de opleiding een goed samenspel tussen de verschillende disciplines. Immers, wanneer binnen het vak orgel, de volle aandacht ligt op de technische en esthetische vorming zonder voldoende aandacht voor improvisatie, begeleiding en praktische harmonie, zal de student bevestigd worden in zijn geïsoleerde positie binnen de kerkdienst.

Als we ervan uitgaan dat de functie van de organist in wezen méér is dan het opluisteren, het begeleiden en het opvullen van lege tijdsmomenten, dan moet de innerlijke band met de liturgie reeds in de opleiding bewust gemaakt worden.

Om een voorbeeld te geven : de organist kan in zijn functie de gelovigen inleiden in de eredienst middels 'Leitmotive'. In kerken waar de traditie van het latijn en het gregoriaans nog leeft, functioneren het Rorate, het Veni Creator, het Magnificat als signalen voor een bepaalde liturgische kleur. Ook vertrouwde liederen in de volkstaal kunnen als zodanig een rol spelen. Het improviseren op bekende motieven zal steeds belangrijk zijn.

Toch dienen binnen de opleiding prioriteiten te worden gesteld.

Ten aanzien van alle organisten en koordirigenten dient mijns inziens vastgehouden te worden aan een gedegen cursus 'gregoriaans'. Dit répertoire vormt de invalspoort voor de benadering van de praxis oude muziek. Bovendien is het van het grootste belang dat alle studenten kennis hebben van de cultuurinhoudelijkheid van het klassieke répertoire liturgische muziek. Genres als cantate, orgelmis, of motet moeten ook op hun liturgische inhoudelijkheid worden onderzocht.

De kerkmusicus zal echter in staat dienen te zijn om de traditie van de kerkmuziek op adequate wijze te actualiseren en ook de jongste eisen van de liturgie na Vaticanum II te integreren. Liturgische muziek vindt zijn oorsprong in de geïnspireerde teksten der lezingen, gebeden, psalmen, hymnen en cantica. Oergeslagen zijn het recitatief, de acclamatie, de jubilus. Oervormen zijn de litanie, het reciteren van lecties, gebeden en psalmen.

Deze primaire vormen en genres komen voort uit de aard van de liturgische viering als verkondiging van het Woord Gods en beaming hiervan door de gelovige gemeenschap.

De kerkmusicus mag aan deze grondlaag van liturgische expressie niet voorbijgaan. De psalmodie als recitatief is oorspronkelijker dan het refrein dat later alle aandacht krijgt. Het gezongen lied door de gemeenschap is oorspronkelijker dan de koor- of orgelbewerking. Eénstemmigheid gaat vooraf aan meerstemmigheid. Waar de band met het uitgangspunt onzichtbaar geworden is, dreigt kerkmuziek als esthetisch gegeven een geheel eigen leven te gaan leiden. Binnen de dienst spreken we dan over 'opluisteren'. Uit het voorafgaande moge blijken dat ook in de kerkmuzikale vakopleiding deze grondprincipes omtrent liturgische muziek duidelijk moeten zijn. Naast een gedegen technische en esthetische vorming zal aan de volgende vakken aandacht gegeven dienen te worden :

Gregoriaans

In het volgende wil ik enig inzicht geven in mijn eigen lespraktijk binnen conservatoriumverband. Het vak 'gregoriaans' is voor de kandidaten in het vak kerkmuziek verplicht gedurende drie leerjaren. Voor degenen die als uitvoerend of docerend kerkmusicus worden opgeleid, is een tweejarige cursus gepland.

De wetenschappelijke ontwikkeling van het gregoriaans heeft ook in het jongste verleden voortgang geboekt. Door vele studies

over de oudste muzieknotaties en van de modaliteit, is tenslotte de volle aandacht komen te liggen op de relatie woord-muziek. Veel overtuigender dan vroeger het geval was, is de aandacht komen te liggen op de innerlijke zeggingskracht van het gezongen woord. Dit kernmoment van alle ware liturgische muziek, komt thans in het volle licht te staan.

De methode van Solesmes waarin het vrije ritme van het gregoriaans werd gereguleerd door plaatsing van steunpunten, wordt in steeds meer studiecentra als achterhaald beschouwd. Daarvoor in de plaats komt een gedegen inzicht in de oudste muzieknotaties. Vooral de notaties van Sankt Gallen en Metz blijken richtinggevend. Deze partituren worden systematisch behandeld naar hun tekenwaarde.

In het Duitse handboek voor kerkmusici «Musik im Gottesdienst» (2), is het eerste gedeelte van de leerstof uitgewerkt. Wie hiervan kennis neemt, zal ontdekken dat de moderne benadering rechtstreeks contact zoekt met de oudste modellen.

In het onderwijs wordt gebruik gemaakt van het zogenaamde «Graduale Triplex» (3). Deze speciale uitgave van het vernieuwde Graduale Romanum bevat drie notenschriften : het traditionele kwadraatschrift, de tekens uit de schrijfschool van Sankt Gallen en van Metz. Zo wordt de moderne lezer in contact gebracht met muzieknotaties van circa 900. De vergelijking tussen deze drie schrijfwijzen geeft via een systematische behandeling van alle neumen een verrassend inzicht in de elasticiteit van het vrije ritme en van de zeggingskracht van de teksten.

Op deze wijze, aan de hand van een grafische partituur, wordt de student langzaam gevoelig voor de mentaliteit van de oude muziek-praxis. Vanzelfsprekend zal aan het praktisch zingen een grote plaats moeten worden toegekend.

Aangezien de cultuur van de praktijk van het gregoriaans in de parochies is verbleekt, komt menige student als een onbeschreven blad binnen en moet via het abc van het notenbeeld dieper doordringen.

Langzaam begint het inzicht te groeien dat het gregoriaans als grondlaag van onze muziekcultuur een verplicht leervak zou moeten zijn voor allen die zich op enigerlei wijze bezig houden met oude muziek.

Voor de kerkmusicus (dirigent en organist) is ook de ontwikkeling van de vormleer en de modusleer van eminent belang.

De praktijk van de kerkmuziek na Vaticanum II leert dat het gregoriaans de ruggegraat vormt van nieuwe liturgische muziek in de volkstaal. Alle elementaire grondstructuren zijn erin terug te vinden.

Liturgische vorming

Zelfs in vakkringen van kerkmusici valt soms de vraag naar wat een kerkmusicus eigenlijk zou moeten weten van liturgie. Men is het zicht bijster. Een consequente vorming na de vernieuwingen van het tweede vaticaanse concilie is veelal achterwege gebleven. Wellicht biedt de volgende inleiding, die ik in mijn eigen lespraktijk hanteer, enig houvast.

Het rooster bevat slechts ruimte voor het vak liturgie gedurende twee leerjaren. In een derde leerjaar komt het vak hymnologie ter sprake. Wel bestaat er ruimte om gedurende het vierde leerjaar de behandelde stof in een werkstuk toe te passen.

Aan het begin van de cursus zal het grondbegrip 'Liturgie' en 'Liturgische Muziek' centraal moeten staan.

Het leerjaar dat in twee semesters is ingedeeld begint met 'het Verschijnsel Liturgie'. Ik geef nu een schematische indeling op basis van de aangegeven literatuur (4) :

- verschillende begripsbepalingen van 'het verschijnsel liturgie'
- het uniforme karakter van de romeinse liturgie
- de Constitutie over de Heilige Liturgie
- de vernieuwingen na 1963
- de liturgie en heilsgeschiedenis
- de viering van de sacramenten
- woord en sacrament
- symbool en werkelijkheid
- betekenis van de rituele vormgeving.

In het tweede semester volgen enige beginselen omtrent 'Liturgische muziek' (5) :

- het eigene van liturgische muziek
- onderscheid liturgische-, kerk- en religieuze muziek
- verbinding woord en klank
- genres van liturgische muziek
- vormen van liturgische muziek
- de vertolkers van de liturgische muziek
- de 'cantor' en de 'Schola cantorum'
- de organist als vertolker van liturgische muziek.

In een tweede cursusjaar volgen de thema's 'Eucharistie' en 'Kerkelijk Jaar'.

Voor het handboek van de Vlaamse kerkprovincie, «Eucharistie vieren op zondag» (6) neem ik als leidraad. Uitermate zinnige literatuur vormt ook het boekje van dom Ambroos Verheul O.S.B. «Grondstructuren van de Eucharistie» (7).

Bij de behandeling van de leerstof zal vooral aandacht besteed worden aan de liturgische betekenis van ieder gezang binnen de viering. Ook zal er een excurs gemaakt worden naar andere sacramentele vieringen waar de kerkmusicus bij betrokken wordt. Globaal centreert de cursus zich rond de volgende themata :

- Viering van de Eucharistie : Grondstructuur
- Belang en waardigheid van de viering
- De 'Missa Typica' en de 'Hoogmis'
- Liturgische muziek binnen de Eucharistie
- De eigen aard van de verschillende gezangen.

In het tweede semester wordt het 'Kerkelijk Jaar' behandeld. De zin van de veranderingen en de totale opbouw moeten inzichtelijk gemaakt worden. Aangezien zowel de belgische als de nederlandse kerkprovincie beschikken over een eigen zangbundel (8), is het mogelijk om de aangepaste liturgische muziek hieraan te toetsen. Om een goede keuze te maken voor elke betreffende zondag of feest kan men terecht in het Directorium, het Gregoriusblad (9) en het tijdschrift Winek (10) dat inmiddels opgehouden heeft te bestaan.

Wie deze uitgebreide leerstof overziet, zal moeten bekennen dat twee leerjaren veel te weinig zijn. Als bovendien de tijdsruimte om zich deze inzichten eigen te maken voor de student beperkt zijn, zal lang niet altijd het gewenste resultaat bereikt kunnen worden.

Hymnologie

In dit vak moet alle psalm- en liedliteratuur ter sprake komen. Deze leerstof in katholieke kringen nog erg onderontwikkeld. Ignace de Sutter (11) in België en Bernard Huybers in Nederland zijn de vóórtrekkers die in het kamp van de katholieke kerkmuziek veel hebben opengeboren. Toch is er nog veel te doen. Wie dit gebied met welwillendheid tegemoet treedt, vindt overvloedig materiaal. Wel zal men kaf en koren moeten weten te scheiden.

De hymnologie rust op de hymneliteratuur. Een gloednieuw Liber Hymnarius (12) geeft ons de gewenste literatuur.

De bouw en de structuur van de latijnse hymne vormen een interessant studiegebied dat vruchtbaar blijkt voor de hele geschiedenis van het kerklied. De geschiedenis van het kerklied vindt men in ruime mate opgeslagen in het «Liedboek voor de Kerken» (13). Ook vele klassieke hymnes zijn in de volkstaal vertegenwoordigd.

Bij de behandeling van het kerklied op basis van de latijnse hymne worden de volgende themata onderscheiden :

- begripsbepaling : 'kerklied'
- onderscheid geestelijk lied en kerklied
- het strofeliëd
- refreinliederen
- verhouding tekst en muziek
- de geschiedenis van het kerklied
- het Luther-lied
- de Geneefse Psalter
- het Engelse Hymnal.

In het tweede semester valt de 'Psalm-literatuur' (14). Aangezien de psalmen de bron zijn van alle liturgische muziek, zal hieraan ruime aandacht moeten worden besteed. Uit de praktijk blijkt hoe langzaam de niet-ingewijde, gevoel kan opbrengen voor de diepe geloofswaarde van deze liederen. Vooral de betekenis van de psalmen in de heilsgeschiedenis, waarin alle geloofsverhoudingen tot uitdrukking komen, is groot.

Psalmen worden in hoofdgenres ingedeeld. Zeker zal de student van elk hoofdgenre een voorbeeld moeten bestuderen. Om de liturgische waarde van de psalmen te schatten, moet in de behandeling ervan de heilshistorische inhoud en de literaire structuur worden belicht. De psalm als beurtzang volgt vanouds op een lezing. Het gesproken en gezongen woord staan in nauwe relatie.

De volgende themata kunnen de stof verder verdelen :

- algemene begripsbepaling
- psalmsoorten
- littéraire structuur
- psalmvertaling en berijmingen
- psalmen in de latijnse eredienst
- psalmen in de reformatie
- psalmen in de katholieke liturgie na Vaticanum II.

Vooraf met betrekking tot het laatste punt is de nederlandse gezangenbundel «Gezangen voor Liturgie», vanwege het grote aanbod van psalmen van eminent belang.

Eindtoetsing :

Na drie jaar onderwijs in liturgie en hymnologie volgt een mondelinge eindtoets. De resultaten zijn niet altijd wat de docent zich hiervan voorstelt. Niet alle heil mag verwacht worden van de aangeleerde kennis. Vooral de gevoeligheid en het omgaan met deze materie is maatgevend. Pas wanneer de student in het werkveld met deze materie op praktische wijze is omgegaan, kan de leerstof 'verwerkt' heten.

Uit mijn ervaring blijkt echter dat een gunstige stageplaats moeilijk te vinden is. Het komt maar vrij zelden voor dat er binnen een liturgisch samenspel een plaats is voor de kerkmusicus. Men heeft zich in het verleden meer met teksten en bijbelthemata bezig gehouden dan met de levende integratie van alle liturgische onderdelen. In vele gevallen opereren koren los van de altaardienst en is alle aandacht gericht op het eigen 'erf'. Aan de andere kant is de waardering van de gemiddelde kerkmusicus voor de kracht van de eenvoud en de dienstbaarheid aan het gezongen WOORD niet optimaal te noemen. Vele mogelijkheden blijven onbenut omdat men zich op voorhand op één patroon heeft vastgelegd.

Een vierde leerjaar blijkt nodig om de leerstof enigermate binnen de opleiding praktisch te maken. Er wordt van de student een werkstuk verlangd rond een liturgisch lied. Tijdens het voorspelprogramma zal zo mogelijk het gekozen thema ook moeten worden verwerkt. Het praktische eindexamen wordt geplaatst in het denkbeeldige kader van een misviering waarin alle liturgische genres tot hun recht moeten komen. Op praktisch vlak zal de student — behalve de verplichte orgelliteratuur — ook blijken moeten geven van de vaardigheid van begeleiden, intoneren en improviseren. Ook het dirigeren van de elementaire vormen van kerkmuziek behoort tot de opdracht. De eindtoets is zodoende gericht op de praktijk van alledag. Wanneer de kandidaat als thema 'Pinksteren' gekozen heeft, dan zal vanzelfsprekend het gregoriaans, de hymne, de beurtzang en zelfs een deel van de orgelliteratuur hierop moeten worden afgestemd.

De lezer zal begrepen hebben dat met dit concept alle aandacht valt op de eigen intentie van de kerkmuziek. Het praktijkdiploma kerkmuziek is dan ook ten diepste onderscheiden van de diploma's uitvoerend of docerend musicus.

Wellicht zullen velen deze programmering vreemd vinden. De specifieke liturgische vorming laat men graag voor rekening van de kerkmuziekscholen. Deze instituten bereiken slechts een klein gedeelte van de toekomstige functionarissen. Of men echter met bovengestelde programma het gewenste resultaat bereikt, hangt af van de goede samenwerking tussen de betrokken docenten, van de groeiende motivatie van de student en van het belang van een goede stage waarbij de liturgische vorming kan worden toegepast.

Het gaat uiteindelijk om een ideaal op basis van de diepste intentie van de kerkmuzikale vernieuwing sinds Vaticanum II. In bovengenoemde beleidsnota heb ik de gewenste situatie in een aantal stellingen samengebracht :

- 1) Liturgische muziek staat in dienst van de verkondiging en verruimt de communicatie tussen het Woord Gods en de gelovige beantwoording.
- 2) De liturgische muziek bevordert de communicatie tussen de gelovigen onderling mits deze muziek voor hen toegankelijk is.
- 3) De liturgische muziek dient alle gebedsexpressies tot hun recht te laten komen.
- 4) De liturgische muziek draagt op haar manier bij tot de volledige bewuste en daadwerkelijke deelname van de gelovigen.
- 5) Liturgische muziek kleurt de betreffende zondagen en feesten van het liturgisch jaar en onderstreept de thematiek van een bepaald feest.
- 6) De kerkmusicus (c.q. het koor) voltrekt een eigen functie naast en in communicatie met andere functies binnen de liturgie.
- 7) Van de kerkmusicus wordt een zuiver begrip vereist van de liturgie ; hij dient tevens als gelovige innerlijk zich betrokken te voelen.
- 8) De kerkmusicus zal opgenomen moeten zijn in het liturgisch beleid dat in de parochie wordt gevoerd.

- 9) De kerkmusicus heeft samen met de pastor de plicht onderscheid te maken tussen wat echt liturgisch en esthetisch verantwoord is enerzijds en wat slechts als mooi ervaren wordt anderzijds.
- 10) De kerkmusicus heeft recht op erkenning en op een eigen plaats. Zijn functie verlangt een eigen rechtspositie.

Noten :

1. **Beleidsnota KERKMUSICI**, in voorbereiding, in samenwerking van de Katholieke Dirigenten en Organistenvereniging, de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging en de Nederlandse Raad voor Liturgie.
2. **Musik im Gottesdienst**, 2 delen, Hans Musch Gustav Bosse Verlag 1983.
3. **Graduale Triplex**, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1979.
4. **Enige literatuur :**
G. Lukken, *De Onvervangbare weg van de liturgie*, Gooi en Sticht 1980 ;
H.A.J. Wegman, *Geschiedenis van de Christelijke Eredienst in het Westen en in het Oosten*, Gooi en Sticht 1976.
K.G. Fellerer, *Geschichte der katholischen Kirchenmusik* 2 Bände, Bärenreiter Verlag 1972.
J.A. Jungmann, *De Eredienst van de Katholieke Kerk, Romen en Zonen* 1959.
Idem, *Missarum Sollemnia*, Herder 1958.
J. Gelineau, *Die Liturgie van Morgen*, Pustet 1979.
Liturgisch Woordenboek I, II en supplement, Romen en Zonen 1962-1970.
Instructie van de Congregatie van de riten over de muziek in de heilige liturgie, Katholiek Archief.
Constitutie over de heilige Liturgie, in *Constitutiones en Decreten Katholiek Archief* 1967.
5. Zie artikelen in *Tijdschrift voor Liturgie*, *Affligem*; *Winek Info*, uitgave van de werkgroep *Integratis nederlandstalige kerkmuziek*, Utrecht; *Werkmap voor liturgie*, o.m. afl. *Liturgie en Muziek*, Gooi en Sticht, 1984.
6. Uitgave onder de verantwoordelijke redactie van de *Interdiocesane Commissie voor Liturgische Zielzorg*, Brussel 1980.
7. Uitgave *Katholieke Bijbelstichting*, Bortel en uitg. *Emmaus Brugge* 1974.
8. *Zingt Jubilate* (uitg. de Garve Brugge); *Gezangen voor Liturgie* (Gooi en Sticht).
9. Uitgave van de *Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging*: zie vooral de bijlage *Wegwijs* 1980-1983.
10. Dit orgaan is belangrijk vanwege de liturgisch pastorale toepassingen.
11. O.a. de gebundelde artikelen in *De Dienst van het Woord*, Brugge 1974; *Psalmen, hymnen, Liederen*, Brugge 1978; *De lofzang van alle tijden*, Brugge 1983.
12. *Onderdeel van het Antiphonale Romanum*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1983.
13. *Meerstemmige uitgave* Boekencentrum 's Gravenhage en *Jongbloed-Zetka Leeuwarden*.
14. Uit de onoverzienbare literatuur over dit onderwerp citeer ik slechts :
P. Drijvers, *Over de Psalmen*, Utrecht-Antwerpen 1958 ;
I. Gehardt en M. van der Zeyde, *Het Boek der Psalmen getoonzet door Benedictijner en Cisterciënzer monniken*, Bortel 1975.

Registratiekunst in Zuidduitse bronnen (1500-1800) : III

LUK BASTIAENS

In dit derde luik van ons grasduinen in de Zuidduitse registratievoorschriften ronden we de 16de eeuw af met twee bronnen, één uit Würzburg (1568) en één uit Schöntal (1575).

1. Würzburg : Stiftskirche Haug / 1568

In 1568 liet Erasmus Neustetter een nieuw orgel bouwen in de kloosterkerk, waarvoor de hier beschreven registraties zijn overgeleverd (1). De bouwer van dit instrument is niet bekend. Vermoedelijk tekende de orgelmaker Matthias Eckstein, sedert 1565 gevestigd in Heidingsfeld bij Würzburg, voor de opdracht. Hij is één der beduidendste orgelbouwers uit de laatste decennia van de 16de eeuw in Unterfranken.

« Anno 1568 die vere solis in festo decolationis S. Joannis Baptistae, quae erat vicesima nona mensis augusti, reverendus et nobilis dominus Erasmus Neustetter, canonicus et decanus maioris ecclesiae Herbipolensis nec non collegiatae ecclesiae S. Joannis Baptistae in Haugis extra muros civitatis Herbipolensis praepositus, pro dono dedit organum ad praedictam ecclesiam Haugensem, ita tamen ut post obitum ipsius perpetuum anniversarium pro animae suae salute celebrari debeat, et habentem in eodem registra infra scripta.

Die 10 register auff der rechten Handt sind uffgeschoben uffenn. Die andern 2 zue lincken Handt sindt aussgezogen uffenn.

Stimen :

*Die erste stimme das werck zuesamen 1 gedackt 2 spitz octa
Zimbal 1 quinden 2 qndetz,
gedackt spitz octaven,
gedackt spitz 1 unnd 2 fleiten,
octaven 1 unnd 2 Rausswerck,
octaven 1 Rauss spitz und Zincken,
octoven 1 Raus Zinck und claine Basaun,
1 und 2 Fleiten unnd 1 unnd 2 Raus
octaven 1 unnd 2 Raus klein basaun und Zinck,*

*1 gedackt 2 spitz unnd 1 unnd 2 quinden
Item ein equal, octaven klein Bassaun Zinck und gedackt,
1 gedackt 1 unnd 2 klein Fleiten,
1 unnd 2 klein Fleiten,
1 unnd 2 klein fleiten unnd Zimbal.
Item Tremulanten gehet in ein gedackt und spitz,
item 1 unnd 2 Fleiten,
item 1 gedackt 2 spitz unnd 2 Fleiten,
1 gedackt octaven unnd zwu klein Fleiten ».*

Aan de hand van deze registratie-aanwijzingen kunnen we volgende dispositie samenstellen :

1. Equal (2)
2. Octaven
3. Qndetz (3)
4. Zimbal
5. Quinden (4)
6. Gedackt
7. Fleit
8. Klein Fleit
9. Rausswerck
10. Klein Bassaun
11. Zinck
12. Spitz (5)

Dit aantal registers stemt overeen met het aantal, opgegeven in de instructie : tien registers aan de rechterzijde en twee aan de linker.

Rondom deze registratiebron kunnen we ons diverse vragen stellen en enkele bijzonderheden betreffende deze voorschriften nader belichten.

1. Wat wordt bedoeld met « *Die 10 register auff der rechten Handt sind uffgeschoben uffenn. Die andern 2 zue lincken Handt sindt aussgezogen uffenn ?* »
3. Wat beduiden de cijfers 1 en 2 voor de registratiebenamingen ?
3. Was dit orgel één- of tweemannualig ?
4. Was er een pedaal voorhanden ?

De eerste vraag heeft te maken met de technische inrichting van het instrument. Het is waarschijnlijk zo dat de slepen enkel aan de rechterzijde van de windlade konden worden geopend, zodat ook de registers die zich aan de linkerkant van het klavier

bevonden via een mechanische verbinding dienden te worden gehecht aan de slepen van de rechterzijde. Hierdoor dienden de registers die zich «*zue lincken Handt*» bevonden met een tegenovergestelde beweging (induwen) bediend te worden. Waarschijnlijk was men eenvoudigweg nog niet op het idee gekomen de inrichting van de slepen aan beide kanten van de windlade aan te leggen.

Het gebruik van de cijfers 1 en 2 voor bepaalde registerbenamingen lijkt mij heel onduidelijk. Een voor de hand liggende verklaring is niet te geven. Wijzen de cijfers op een verdeling tussen bas- en diskant? In dit geval hebben we meer registertrekkers dan in het tractaat voorkomende aantal van twaalf. Duiden de cijfers op een tweemanualig orgel? Wat dan met de registerbenamingen zonder cijfers? Bovendien is er in de bron geen enkele aanwijzing, alusie makend op een tweede klavier. De uitdrukking «*das werck zuesamen*» dienen we, zoals in vroeger aangehaalde bronnen, te verstaan als het organo pleno. Staan de cijfers voor een verdeling tussen klavier en pedaal, waarbij de registers zonder cijfer zowel voor het manuaal als het pedaal bedoeld zijn? Hier dienen we eenzelfde opmerking naar voor te brengen nl. dat nergens in de tekst met één woord wordt gerept over de aanwezigheid van een pedaal. Nochtans was in de renaissance een pedaal (zij het aangehangen) vaak voorhanden. Het is pas met de opkomst van grotere pedaalstemmen dat een aparte lade voor het voetklavier zich opdringt.

Tenslotte blijven we nog even stilstaan bij het eerste registratievoorschrift «*Die erste stimme das werck zuesamen...*». Het is opvallend dat het register «*Equal*» niet is opgenomen in het plenum. Wel is de «*gedackt*» erin voorzien als mogelijke vervanging of aanvulling. In het laatste geval werd het register «*Equal*» misschien vergeten in de opsomming.

2. Schöntal : Zisterzienserklooster / 1576

In 1576 bouwden de gebroeders Matthias en Kaspar Eckstein een nieuw orgel in het Cistercienserklooster van Schöntal. Ook hier laten we de volledige registratievoorschriften volgen :

«*Verzeichnis. Wie die Register inn nechtsobberürten Werckh der Orgel sollen gezogen werden, alsz :*

«*Erstlich zum gantzen Werckh soll das Principal, Octaf, Getackht, Quinthen, Mixtur und Zimbeln gezogen werden.*

Zum posaunen oder Regall soll das Principal, Octaf, Quinthen oder an statt des Principals das Getackht nehmen, Unnd nachmals die Register abziehen, wie nachvolgendt verzeichnet,

Principal oder Getackht, Jedes allain oder zusammen.

<i>Principal</i>	<i>Octav, Quinthen</i>	<i>oder nur aines</i>
<i>oder Getackht</i>	<i>Octav, Floden</i>	<i>zum Principal</i>
	<i>Quinthen, Floden</i>	<i>oder Getackht</i>

So man das Positif zum Werckh brauchen wolt, soll allweg ein Register mehr im Positif gezogen werden, alsz so im Werckh zwei, sollen im Positif drei genommen werden.

Zum tremulandten sollen ufs mehrist nicht über drei Register gezogen werden, die Posaunen unnd Regal, sollen nicht zum Tremulandten gebracht werden, dann sie davon verderbt würden. Unnd zo das Positif zum Werckh, sampt den Treumulanndten gebraucht würdt, sollen nur zwei Register im Werckh genommen werden unnd im Positif drei so geht es Liblicher, dann so es mit vielen Registern überzogen würde ».

De dispositie is jammer genoeg niet volledig overgeleverd. Enige aanwijzingen betreffende de bezetting van het «*Positif*» en pedaal ontbreken volledig. Het «*Werckh*» (hoofdwerk) bevat vermoedelijk volgende registers :

1. Principal
2. Octaf
3. Getackht
4. Quinthen
5. Mixtur
6. Zimbeln
7. Floden
8. Posaunen
9. Regall

Ook hier is de «*Getackht*» opgenomen in het plenum, maar naast de «*Principal*». Opvallend is ook dat de tongwerken opgevuld worden met labiaalstemmen. Beide kenmerken vonden we reeds terug in de voorschriften van Würzburg.

(wordt vervolgd)

Voetnoten :

1. FISCHER, H., «*Die Registrieranweisung von 1568 für die Hauger Stiftskirche in Würzburg*», in : *Würzburger Diözesangeschichtsblätter* XXIX, 1965-67, blz. 225-264.
2. Equal = prestant (8')

3. Qndetz = verkorte vorm van Quintadecima, de octaaf 2' in de Italiaanse orgelbouw.
4. Quinden = quintadeen (16'?)
5. Spitz = conische fluit?
Praetorius vermeldt het register «Spitz» in zijn beschrijving van het Marienorgel te Danzig van 1585 onder de pedaalregisters als «Spitz oder Cornet» (Syntagma Musicum II, wolfenbüttel 1619, Reprint Kassel 1958, p. 163).
6. Schmid, E.F., «Die Orgeln von Amorbach», Amorbach, 1938, 2de druk, bewerkt door Fr. Böskens, Mainz 1963, blz. 27.

Loret in Nederland (1)

F. JESPERS

Het orgelmakersgeslacht Loret heeft een enorm oeuvre op zijn naam : Kreps vermeldt, dat François-Bernard zo'n driehonderd orgels vervaardigde en Hippolyte zelfs bijna vijfhonderd, terwijl bij de kleinere orgelmakers (Jean-Joseph en Camille) geen antallen worden genoemd (1). Gezien dit oeuvre is het des te verwonderlijker, dat er zo weinig instrumenten goed bewaard bleven. Waren ze van inferieure kwaliteit of was hun klankconceptie niet interessant genoeg voor latere bespelers en luisteraars? Waarschijnlijk staan er toch nog heel wat Loret-orgels in Belgische en Franse kerken. In Nederland vinden ze sinds enige tijd erkenning, en daarbij aansluitend wil ik me aan een kleine inventarisatie en een voorlopige analyse wagen. Het gaat om ongeveer twintig nog geheel of grotendeels bewaarde orgels van de ruim vijftig, die de Lorets hier bouwden.

Van het orgelmakersgeslacht Loret zijn in Nederland werkzaam geweest Jean-Joseph (1757-1847), zijn zoon François-Bernard (1808-1877) en diens zoön Camille Louis (1842-1904). Weliswaar wordt in een werkljstje van Hippolyte ook Breda genoemd, maar er is daar geen kerk of klooster, waar zijn naam in het archief te vinden is (2). Over het leven van François-Bernard is het nodige gepubliceerd, over dat van zijn vader en van zijn zoon echter nauwelijks iets (3). Toch kennen we het werk van François-Bernard slechts uit algemene beschrijvingen en globale karakterisering. Bij nadere beschouwing blijkt hij in zijn werk

een zekere ontwikkeling door te maken, die zich zowel weer spiegelt in zijn orgels als in zijn publikaties : de inhoud van zijn *Verhandeling over het Orgel* (St.-Niklaas, 1842) verschilt nogal van zijn *De Samenstelling van het Kerkorgel* (Amsterdam, 1869). Hoe Jean Joseph Loret er vanuit zijn woonplaats Diksmuide in slaagde om enkele orgeltjes in Nederland te leveren, o.a. in Westdorpe en zelfs in Sneek, blijft een raadsel (4). Maar zijn zoon François-Bernard voerde een gerichte campagne vanaf 1838 om door te dringen in de Nederlandse (katholieke) orgelwereld, waar toen veel vraag naar nieuwe orgels was. De eerste orgels plaatste hij in Zeeuws-Vlaanderen, waar hij een goede toegang had vanuit zijn woonplaats Sint Niklaas. In het tijdschrift *De Godsdienstvriend* weet Loret in 1838, 1839 en 1840 liefst vijf nieuwe orgels besproken te krijgen, welke reeks hij zelf afsluit met een lange ingezonden brief vol lof over zijn eigen nieuwe uitvindingen (5). Zijn troeven waren : lage prijs, snelle levering en de mogelijkheid van aankoop van kant en klare nieuwe orgels. Later adverteerde hij dan ook met nieuwe, gereed staande orgels, bijvoorbeeld in het katholieke dagblad *De Tijd* (6). Een andere vorm van reclame was de schenking van een nieuw orgel aan de Fraters van Tilburg voor hun nieuwe kapel ; deze Fraters vormden een nieuwe stichting van aartsbisschop Zwijsen, die — zelf amateur-organist en groot muzikkliefhebber — zijn lof niet onder stoelen of banken stak (7). Kennelijk voorzag Loret met zijn goedkope en romantische orgels in een behoefte, waaraan de Nederlandse orgelmakers niet konden voldoen.

Voordat we aan de analyse van het werk van de Lorets toekomen, is het zinvol om een werkljst voor Nederland van deze orgelmakers op te stellen. Voor de toegankelijkheid houd ik me aan de alfabetische volgorde van de plaatsnamen. Beschrijvingen en wederwaardigheden van de orgels worden voorzover bekend kort opgenomen, voorzien van literatuurwijzigingen. Kleinere werkzaamheden van de Lorets zijn niet vermeld, maar soms in andere studies wel te vinden (8).

Afferden (Limburg), r.k. kerk. Op 24 februari 1840 is het orgel in gebruik genomen. Het heeft twee klavieren en aangehangen pedaal. De *Godsdienstvriend* vermeldt : « In den nacht van 19-20 dezer, plaatste de Heer Loret-Vermeersch, orgelmaker van St. Nicolaas bij Antwerpen, in onze kerk, in 10 uren tijds, een nieuw orgel van 10 registers, met een draaijende blaasbalg

à Réservoir, in de kas opgesloten, die een kind besturen kan ; de trompetten en dulciana zijn bijzonder schoon... » (9).

In 1944 werden kerk en orgel verwoest.

Alphen (N.-Br.), r.k. kerk. In 1848 of 1849 leverde F.-B. Loret een nieuw orgel met veertien registers op twee klavieren. In 1910 werd het uitgebreid met vier registers en een vrij pedaal. In 1944 is het overgebracht naar de O.-L.-Vrouwekerk te Ginneken. Laden, pijpwerk en kas van Loret zijn nog grotendeels aanwezig, windvoorziening en klaviatuur zijn van later datum (10).

Baarle-Nassau, r.k. kerk. In het midden van de vorige eeuw scheidden de katholieken van Baarle-Nassau zich af van Baarle-Hertog, waar zij tot dan toe geluisterd hadden naar de klank van een zeer oud orgel, dat Loret in 1845 had omgebouwd. In de nieuwe Nassause kerk leverde F.-B. Loret een orgeltje met een klavier en acht registers omstreeks 1860, welk instrument tot 1950 dienst deed (11). Of het nu elders funktioneert, is me niet bekend.

Baexem, r.k. kerk. In het uit omstreeks 1852 daterende Handschrift Broekhuizen, dat binnenkort in druk verschijnt, wordt Baexem onder B 128 vermeld : een orgel van Loret van acht registers, zonder bouwjaar. Dispositie : Bourdon 8', Prestant 4', Flute 4', Doublette 2', Quint 3', Flageolet 2', Trompet 4' bas/8' disk. In 1951 kreeg de kerk een nieuw orgel van Vermeulen, die gevestigd is in het buurdorp Heythuysen.

Bavel, r.k. kerk. In 1855 werd het oude orgel vervangen door een nieuw van F.-B. Loret. Dit is in 1940 omgebouwd door Vermeulen uit Weert tot een elektro-pneumatisch instrument. Kas en een tiental registers van Loret bleven behouden (12).

Berkel, r.k. kerk. Camille Loret plaatste hier een nieuw orgel, maar voor het front maakte hij gebruik van een ouder kastje (van de kerk te Berkel wellicht). Het in 1880 opgeleverde orgel is integraal bewaard gebleven en in 1979 gerestaureerd door Vermeulen uit Weert (13). Het bezit twee klavieren en aangehangen pedaal.

Besoyen, r.k. kerk. Besoyen, nu in de stad Waalwijk opgenomen, kreeg in 1869 een orgel van F.-B. Loret. Het instrument met een fraaie eiken kas, twee klavieren en tien registers (pedaal aangehangen) kostte f 3238,45. In 1933 werd het orgel verkocht aan de kerk van Berg en Terblijt, waar het nog dienst

Loret - Orgel St.-Willibrorduskerk te Berkel-Enschot,
Nederland

doet. Inmiddels restaureerde Verschuieren uit Heythuysen het in 1974 (14).

Boschkapelle, r.k. kerk. F.-B. Loret vervaardigde hier in 1840 een orgel met een klavier, aangehangen pedaal en zeven stemmen, te weten : Bourdon 8', Prestant 4', Fluit 4', Doublette 2', Flageolet 1' disk., Quint 3' disk. en Trompet 8' bas/disk. Het instrument is niet meer aanwezig (15).

Breda, r.k. Antoniuskerk. Nadat men zich in de pas nieuwe Antoniuskerk een tijdlang had beholpen met een kabinet-orgel, kocht men met voorbijgaan van (nog aanwezige) offerfertes van Merklin een orgel aan, dat F.-B. Loret in zijn werkplaats gereed had staan. Het kontrakt dateert van november/december 1858, de betaling van f 9380,58 oftewel 20.000 Francs vond in 1859 plaats. Daarvoor kreeg men een bijzonder mooi uitgevoerd orgel, met in het front een breed middenveld, geflankeerd door torens en daarnaast aflopende buitenvelden. Na een ombouw rond 1915 en nog eens in de jaren vijftig resteren in het nu elektro-pneumatische orgel behalve de kas nog een twaalf registers van Loret (16).

Chaaam, r.k. kerk. Omstreeks 1850 leverde F.-B. Loret een nieuw orgel aan de kerk van Chaaam, met acht registers op een klavier (17). Al in 1914 zou het vervangen zijn.

Cothen, r.k. kerk. Hier plaatste F.-B. Loret omstreeks 1850 een nieuw orgel met een klavier en aangehangen pedaal. De dispositie luidde volgens Broekhuysen : Prestant 4', Bourdon 8', Prestant 8' disk., Fluit 4', Quint 3', Octaaf 2', Mixtuur 3 sterk, Trompet 8'. Al vóór 1901 is dit orgel vervangen door een instrument van Maarschalkerweerd (18).

Culemborg, seminarie. F.-B. Loret leverde hier in 1852 een nieuw orgel met twee klavieren en aangehangen pedaal. Na de tweede wereldoorlog is het overgeplaatst naar de H. Geestkerk in Utrecht. Het is integraal bewaard (19).

Didam, r.k. Martinuskerk. Broekhuysen geeft als bouwjaar voor een Loret-orgel 1840, zonder nadere gegevens. De kerk is in 1976 gesloopt, en in de nieuwe kerk treft men nu een elektro-pneumatisch instrument aan, waarin geen materiaal van Loret is opgenomen (20).

Dinteloord, r.k. kerk. F.-B. Loret leverde in 1863 een nieuw orgel voor de kerk te Dinteloord met een klavier en aangehangen

pedaal. In 1944 gingen kerk en orgel door oorlogsgeweld ten onder (21).

Dinther, r.k. kerk. Hier plaatste F.-B. Loret in 1868 een orgel, dat de pastoor via een advertentie van Loret had gekocht. Het instrument had elf stemmen op twee klavieren en aangehangen pedaal. In 1941 is het orgel verwijderd (22).

Dordrecht, Waalse kerk. In 1880 vervaardigde Camille Loret een nieuw orgel voor deze kerk voor f 1750,— met inruil van het oude orgel. Het nieuwe instrument, met een kas van rond 1780, heeft vrijwel dezelfde opzet als het eerder vermelde orgel van Berkel (uit hetzelfde jaar), maar Dordrecht kreeg op het Manuaal een Bourdon 8' en op het Positief een Flageolet 2' meer. Het instrument is integraal behouden gebleven en zal na restauratie door Van den Heuvel uit Dordrecht geplaatst worden in de r.k. kerk te Reusel, in 1986.

Voetnoten :

1. KREPS, J., in *Musik in Geschichte und Gegenwart*, Bd. 8, kol. 1204-1206.
2. GREGOIR, E.G.J., *Historique de la facture et des facteurs d'orgue*, Antwerpen, 1865, blz. 142.
3. GREGOIR, a.w., lz. 136-140. Vgl. literatuuropgave bij Kreps.
4. GREGOIR, a.w., blz. 136.
5. JESPERS, F., Orgelberichten uit 'De Godsdienstvriend', in: *de Mixtuur* n° 45, 1984, blz. 587-596, hier 590 en 593-595.
6. Aldus pastoor Smulders van Dinther in een brief d.d. 14-8-1868 aan fr. Greg. van Dijk (Arch. Karmelieten Boxmeer).
7. GREGOIR, a.w., blz. 139.
8. JESPERS, F., *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900*, 's-Hertogenbosch, 1983 passim.
9. JESPERS, Orgelberichten ..., blz. 590.
10. JESPERS, *Repertorium*, blz. 6-7, met dispositie van 1910.
11. Idem, blz. 11-12, met originele dispositie.
12. JESPERS, *Repertorium*, blz. 13-14 en JESPERS, F., *Brabants Orgelbezit*, 's-Hertogenbosch, 1975, blz. 32 met huidige dispositie.
13. JESPERS, *Repertorium*, blz. 23-24 met originele dispositie.
14. JESPERS, *Repertorium*, blz. 25-26 met huidige dispositie.
15. KLUIVER, J.H., *Historische orgels in Zeeland III*, z.pl., 1976, blz. 141 met originele dispositie.
16. JESPERS, *Brabants Orgelbezit*, blz. 44 met huidige dispositie.
17. JESPERS, *Repertorium*, blz. 51, met originele dispositie.
18. VERLOOP, G., Beknopte werkljst van Maarschalkerweerd (1911), in: *de Mixtuur* n° 11, 1973, blz. 214.
19. WISGERHOF, B., *Utrechts Orgellandschap*, Amersfoort, 1979, blz. 189 met dispositie en foto.
20. BROEKHUYZEN D 46.
21. JESPERS, *Repertorium*, blz. 61-62 met originele dispositie.
22. Idem, blz. 62-63 met originele dispositie. Zie ook noot 6.

Stedelijk tabberdrecht voor de organist van de Antwerpse hoofdkerk

(1550-1681)

G. SPIESSENS

Meer dan een eeuw lang genoot de organist van de Antwerpse hoofdkerk het stedelijk ambtskleed hetzij tabberdrecht, alhoewel hij niet in bezoldigde dienst van de stad maar wel van de kerk was. Doch vrij dikwijls speelde hij voor bepaalde gelegenheden in opdracht van de stad en dat was dan een argument om hem het ambtskleed te gunnen. Over deze tabbaard wordt gewag gemaakt in de ordonnantie van 28 april 1550 van Maria van Hongarije, en dat is tot dusver de oudste teruggevonden vermelding in de Antwerpse stadsarchieven. Volgens art. 22 van deze ordonnantie had de organist van de O.-L.-Vrouwekerk totdantoe bij wijze van gunst 5 £ Brabants genoten voor zijn gebruikelijk laken. De landvoogdes besliste om daar verandering in te brengen en hem voortaan zes ellen laken tegen 2 gl. de el te laten worden (1). Dit betekende dan een bedrag van $2 \times 6 = 12$ gl. en het zou niet meer gewijzigd worden tot bij de afschaffing van het tabberdrecht in 1681. Het tabberdrecht voor de organist moet dus geruime tijd vóór 1550 in voege gekomen zijn daar het toen reeds een gevestigde traditie bleek te zijn. Zes ellen was zo wat de gewone maat voor de stadslivrei van één persoon. Daar al eens de term «conslaken» gebezigd werd, mag men veronderstellen dat deze tabberd of mantel uit een kostbare lakensoort vervaardigd werd. De zangmeester van de O.-L.-Vrouwekerk kreeg een grotere toelage voor zijn tabberd, nl. 16 tot 18 gl. (2) en die toemaat was dan misschien voorzien voor een duurdere lakensoort of voor ornamenten, zoals boorden, kwasten e.d. De zangmeester liep nu eenmaal meer in de kijker dan de organist. De uitkering van het tabberdrecht gebeurde jaarlijks begin mei t.g.v. de vernieuwing van het stadsbestuur. Het was een gewone vaste uitkering en werd dan soms ook als «ordinaris» bestempeld in tegenstelling met andere «extraordinaire» vergoedingen.

Pas in 1565 duikt er weer een bericht op over het tabberdlaken van de organist. In dat jaar richtte organist *Servaes vander Muelen* (*Vander Meulen, Vermuelen, Vermeulen, Vander Moelen*) een verzoekschrift tot het stadsmagistraat. Hierin zegde hij tot nut en eer van de kerk en ook van de stad, nu reeds zeven jaar dienst te hebben gedaan tijdens missen, loven, offertoriums e.d. en dat hoopte hij verder te kunnen doen. Op 27 februari 1565 had hij «harmonieuselyck» gespeeld tijdens de eerste luisterrijke mis op het nieuw stadhuis en daarvoor had hij een orgel met toebehoorten naar daar moeten brengen. Het is nu zo dat zijn voorgangers jaarlijks een tabberdlaken gekregen hadden vanwege de stad, zoals trouwens de zangmeester en de beiaardier van de O.-L.-Vrouwekerk nog steeds genoten. De suppliant vond dat hij daar evenveel recht op had daar hij de stad niet min maar meer diensten bewees. Bovendien was zijn kerkwedde zeer sober, zodat hij vroeg hem voor de vermelde extradiensten het jaarlijks tabberdlaken te gunnen en voor de zeven achterstallige jaren, een willekeurige uitkering naar believen van het magistraat. De wethouders antwoordden op 14 mei 1565 dat de suppliant geduld moest oefenen want dat zijn bede strijdig was met de koninklijke ordonnantie maar dat hem in dank voor de vermelde extradiensten, een som van 1£ Vlaams werd toegekend (3). Zoals hoger vermeld, genoot de zangmeester van de O.-L.-Vrouwekerk inderdaad het jaarlijks tabberdrecht en zo ook de beiaardier in deze jaren (2). Daar de wethouders beweerden dat het verzoek van de suppliant strijdig was met de koninklijke ordonnantie, moet er na die van 1550, een andere uitgevaardigd zijn.

In de periode 1576-1578 trok Vander Muelen een som van 36 £ Artois voor drie jaar tabberdrecht, nl. voor 1572, 1573 en 1574 (4). Voor het jaar 1578 kreeg hij niets (5) en *Mr. Servaes Vermuelen* (*Vermeulen*) richtte een verzoekschrift tot het stadsbestuur. Het rekwest zelf hebben wij niet teruggevonden maar wel het advies van trossiers en rentmeester, gedateerd van 4 oktober 1578, en dat was negatief. In tegenstelling met de zangmeester van de O.-L.-Vrouwekerk viel de organist onder het «retranchement» (zie bijlage 1). In 1580 probeerde *Mr. Servaes* het nog eens met een verzoekschrift aan het magistraat. Hierin verwees hij naar art. 22 van de ordonnantie van 1550, waar volgens de regente, koningin Maria, bevolen had de organist van de O.-L.-Vrouwekerk zes ellen laken te geven tegen 2 gl.

de el i.p.v. de gebruikelijke schenking van 5 £ Brabants. Hij verzocht hem de bewuste ellen op tijd en stond toe te bedelen.

Het rekwest werd ondertekend door C. Gabri en op 26 juli 1580 besliste het schepencollege hem op de lijst van gegadigden te brengen voor twee pond Vlaams per jaar (zie bijlage 2). Carel Gabri was niemand minder dan de bekende stadsadvokaat die hier als hoofdman van de Antwerpse muzikantengilde optrad.

Nog voor hetzelfde jaar 1580 kreeg Mr. Servaes zijn laken toegevoegd, en ook voor de jaren 1583-1585 (6). De onderbreking is te verklaren door de schorsing van de Roomse religie in 1581 en de sluiting van de kathedraal. Na de val van Antwerpen in 1585 verdween Mr. Servaes van het toneel omdat hij als kettersgezinde beschouwd werd. Zijn opvolger was *Raymondt Waelrant* (*Waelrandt, Waelrans, Waelrants, Walrans, Walrants; Raymundus, Raymundus, Remondus, Reymondus*) en deze bekwam regelmatig zijn mantelgeld van 1586 tot 1617 (7). Voor het jaar 1610 bleef zijn eigenhandig geschreven en ondertekend kwijtschrift bewaard en ook de lijst van de rentmeester waarin deze de uitbetaling inschreef (8). De Ordonnantie Albertine van 1618 bracht geen verandering in het tabberdgeld van de organist doch handhaafde het bedrag van 12 gl. (9). Ook organist *Jan Bull* (*Bull*), die van 1618 tot 1627 in dienst was, mocht rekenen op een jaarlijkse uitkering van hetzelfde mantelrecht (10). De volgende titularis, *Mr. Henrick Liberts* (*Libert, Liberti; Hendrick*), die van 1628 tot 1669 aanbleef, genoot eveneens van jaar tot jaar het tabberdrecht van 12 gl. maar hier ontbreken de stadsrekeningen voor de jaren 1660-1665 (11). Organist *Josephus Rauwels* (*Raefels, Rouwels; Jesofus*) trad in 1669 aan en heeft klaarblijkelijk tot 1680 regelmatig zijn mantelgeld gekregen, alhoewel er enkele stadsrekeningen over zijn dienstjaren verloren gingen (12). Hij was echter de laatste beneficiant want op 13 april 1681 werd met het oog op besparingen, het tabberdrecht van de organist van de O.-L.-Vrouwekerk door de Ordonnantie Caroline afgeschaft (13). Na deze datum verdwijnen dan ook alle vermeldingen daaromtrent in de Antwerpse stadsrekeningen.

In onderstaande synoptische tabel worden tarieven, tijdspannen en beneficianten weergegeven.

5 £ Brabants	vóór 1550
12 £ Artois/gl.	sinds 1550

idem	in 1572-1580 / 1583-1585 :	<i>Servaes vander Muelen</i>
idem	in 1586-1617 :	<i>Raymondt Waelrant</i>
idem	in 1618-1627 :	<i>Jan Bull</i>
idem	in 1628-1667 :	<i>Henrick Liberti</i>
idem	in 1670-1680 :	<i>Josephus Rauwels</i>

Voetnoten :

- «Item dat men den organist van Onser-Liever-Vrouwenkercke syn gewoonnelijck laken sal affslaan ende roiieren de vyff ponden Brabants die hy uuyt gratiën genoten heeft ende in de plaetsse van dijen sullen hen (sic) volgen de sesse ellen lakens tot twee guldens d'elle die hij genoten heeft». Zie *Stadsarchief Antwerpen* (verder aangeduid als SAA), *Privilegekamer 1349 (Ordonnantien ende instructiën van Zyne Majesteyt, enz., op 't beleyden ende conductie van den wet-houders der stadt van Antwerpen, als van andere officieren derselve stadt ende particulierlycken van den tresoriers ende rentmeestere, van 24 Juny 1539 tot 1602, 28 Juny)*, art. XXII.
- Zie G. SPIESSENS, *Stedelijk tabberdrecht voor de zangmeester van de Antwerpse hoofdkerk in Liber Amicorum Dr. E. van Autenboer; Taxandria* (ter perse), en IDEM, *De Antwerpse stadsbeiaardiers* (in voorbereiding).
- Zie G. PERSOONS, *De orgels en de organisten van de Onze Lieve Vrouwkerk te Antwerpen van 1500 tot 1650*, Brussel, 1981, p. 71 en 158-159 (bijlage 14).
- «Servaes vander Muelen, organist, over drye tabbaertlakenen van de jaren LXXII, LXXIII ende vierentseventich a raison van XII £ Arthois voor elck, aldus de somme van ... XXXVI £». Zie SAA, *Rekenkamer 18 (4-11-1576 / 31-3-1578)*, f° 188v°.
- «Ander uuytgheven aen cleedinghe (...) Sangmeester ende organist t'Onser-Liever-Vrouwen. En is hieraff insgelycx egeene b'talinghe gedaen, hier daeromme ... N.». Zie SAA, *Rekenkamer 19 (1-4-1578 / 31-3-1579)*, f° 132r° en 139v°.
- «Servaes vander Moelen, organist van Onser-Vrouwenkercke, voor syn tabbaertlaecken van den jare XV tachtich ... XII £». Zie SAA, *Rekenkamer 21 (1-4-1580 / 31-3-1581)*, f° 165r°, en idem voor de jaren 1583-1585. Zie SAA, *Rekenkamer 24 (1-4-1583 / 31-3-1584)*, f° 179r° (1583); 25 (1-4-1584 / 31-3-1585), f° 187r°-v° (1584 en 1585).
- «Raymondt Waelrant, organist t'Onser-Liever-Vrouwen alhier, over syn tabbaertlaecken van de jare XVc LXXXVI ... XII £ Arthois». Zie SAA, *Rekenkamer 27 (1-2-1586 / 31-1-1587)*, f° 147v°, en idem voor de jaren 1587-1617. Zie SAA, *Rekenkamer 28 (1-2-1588 / 31-1-1589)*, f° 182r° (1587); 29 (1-2-1589 / 31-1-1590), f° 167v° (1588); 30 (1-2-1590 / 31-1-1591), f° 173v° (1589); 31 (1-2-1591 / 31-1-1592), f° 163r° (1590 en 1591); 32 (1-2-1592 / 31-1-1593), f° 167r° (1592); 33 en 34 (1-2-1593 / 31-1-1594), f° 169v° (1593); 35 (1-2-1594 / 31-1-1595), f° 171v° (1594); 36 (1-2-1595 / 31-1-1596), f° 193r° (1595); 37 (1-2-1597 / 31-1-1598), f° 183r° (1597); 38 (1-2-1598 / 31-1-1599), f° 184r° (1598); 39 (1-2-1599 / 31-1-1600), f° 180v° (1599); 40 (1-2-1600 / 31-1-1601), f° 151r° (1600); 41 (1-2-1601 / 31-1-1602), f° 150v° (1601); 42 (1-2-1602 / 31-1-1603), f° 148r° (1602); 43 (1-2-1603 / 31-1-1604), f° 167r° (1603); 44 (1-2-1604 / 31-1-1605), f° 186r° (1604); 45 (1-2-1605 / 31-1-1606), f° 179r° (1605); 46 (1-2-1606 / 31-1-1607), f° 152v° (1606); 47 (1-2-1607 / 31-1-1608), f° 161r°-v° (1607); 48 (1-2-1608 / 31-1-1609), f° 197r° (1608); 49 (1-2-1609 / 31-1-1610), f° 177v°-178r°

- (1609); 50 (1-2-1610/31-1-1611), f°181v° (1610); 51 (1-2-1611/31-1-1612), f°182v° (1611); 52 (1-2-1612/31-1-1613), f°172r° (1612); 53 (1-2-1613/31-1-1614), f°162r° (1613); 54 (1-2-1614/31-1-1615), f°174r° (1614); 55 (1-2-1615/31-1-1616), f°172r° (1615) en F. PRIMIS, Letterkundigen, geleerden en kunstenaars in de rekeningen der stad Antwerpen 1576-1650 in Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, Maart 1931, Gent, 1931, p. 189, nr. 125; 56 (1-2-1616/31-1-1617), f°171r° (1616) en F. PRIMIS, o.c., p. 190, nr. 130; 57 (1-2-1617/31-1-1618), f°177r° (1617).
8. «Ontfangen bij mij onderscreven van den Rentmeester generael deser stadt van Antwerpen, de somme van twelf guldenens over het tabbartlak-ⁿ mij als organist van Onse-Lieve-Vrouwekercke ende deser stadt, vervallen in dit loopende iaer Ons Heeren seshien hondert ende thien, oirconde mijns onderschrijvens. (get.:) Raijmundus Waelrant» (...) Lyste van den tabbaert ende conslaken den heeren ende officiers deser stadt competerende voor den jare XVIc thien (...) Mr. Raymundus Waelrants, organist in Onser-Liever-Vrouwenkercke ... XII £». Zie SAA, Rekenkamer 2052 (Stadsrekenkamer; kwytbrieven 1610-11/3), f°232r°, 256r° en 261v°.
9. «Cleedinge (...) De organist aldaer (Onser-Liever-Vrouwenkercke) ... XII gl.». Zie Ordonnantie Albertine op de policye ende administratie van de goeden ende innekomen der stadt van Antwerpen ende tghene daeraf dependzert, Antwerpen, G. van Wolsschaten, 1618, p. 61, art. XLI.
10. «Cleedinge ... Jan Bul organist ... XII £ (in marge:) Ordinaris ende bij quitantie wel volgende». Zie SAA, Rekenkamer 58 en 59 (1-2-1618/31-1-1619), f°176v° (1618), en idem voor de jaren 1619-1627. Zie SAA, Rekenkamer 60 en 61 (1-2-1619/31-1-1620), f°178v° (1619); 62 (1-2-1620/31-1-1621), f°183v° (1620); 63 (1-2-1621/31-1-1622), f°189v° (1621); 64 en 65 (1-2-1622/31-1-1623), f°202v° (1622); 66, 67 en 68 (1-2-1623/31-1-1624), f°191v° (1623); 69 (1-2-1624/31-1-1625), f°190r° (1624); 70 (1-2-1625/31-1-1626), f°190r° (1625); 71 (1-2-1626/31-1-1627), f°182r° (1626); 72 (1-2-1627/31-1-1628), f°197r° (1627).
11. «Cleedinge (...) Mr. Henrick Liberts, organist ... XII £». Zie SAA, Rekenkamer 73 (1-2-1628/31-1-1629), f°185v° (1628) en idem voor de jaren 1629-1667. Zie SAA, Rekenkamer 74 (1-2-1629/31-1-1630), f°183v° (1629); 75 (1-2-1630/31-1-1631), f°190v° (1630); 76 (1-2-1631/31-1-1632), f°198v° (1631); 77 (1-2-1632/31-1-1633), f°213v° (1632); 78 (1-2-1633/31-1-1634), f°196r° (1633); 79 (1-2-1634/31-1-1635), f°196r° (1634); 80 (1-2-1635/31-1-1636), f°200r° (1635); 81 (1-2-1636/31-1-1637), f°198v° (1636); 82 (1-2-1637/31-1-1638), f°202v° (1637); 83 (1-2-1638/31-1-1639), f°197v° (1638); 84 en 85 (1-2-1639/31-1-1640), f°204v° (1639); 86 (1-2-1640/31-1-1641), f°193v° (1640); 87 (1-2-1641/31-1-1642), f°198v° (1641); 88 (1-2-1642/31-1-1643), f°194r° (1642); 89 (1-2-1643/31-1-1644), f°224r° (1643); 90 (1-2-1644/31-1-1645), f°227v° (1644); 91 (1-2-1645/31-1-1646), f°208r° (niet); 92 (1-2-1646/31-1-1647), f°216r° (1646); 93 (1-2-1647/31-1-1648), f°232r° (1647); 94 (1-2-1648/31-1-1649), f°261r° (1648); 95 (1-2-1649/31-1-1650), f°268r°-v° (1649); 96 (1-2-1650/31-1-1651), f°347r° (niet); 97 (1-2-1651/31-1-1652), f°336r° (1650); 237 (Gagiën e.a. uitgaven, 1651), f°38r° (1651); 238 (Gagiën e.a. uitgaven 1652), f°53v° (1652); 98 (1-2-1653/31-1-1654), f°318v° (1653); 99 (1-2-1654/31-1-1655), f°345v° (1654); 100 (1-2-1655/31-1-1656), f°357v° (1655), f°357v° (1655); 101 (1-2-1656/31-1-1657), f°355v° (1656); 102 (1-2-1657/31-1-1658), f°277v° (niet); 1846 (Extraordinaire rekening van rentmeester J. Schenarts 1658),

f°168v° (1657); 103 (1-2-1658/31-1-1659), f°265v° (1658); 104 (1-2-1659/31-1-1660), f°293v° (1659); 105 (1-2-1662/31-1-1663), f°362v° (niet); 106 (1-2-1666/31-1-1667), f°340r° (1666); 107 (1-2-1667/31-1-1668), f°311r° (1667).

12. «Aen Josephus Rauwels, organist van de cathedraele kercke alhier, de somme van twelf ponden Artois ter saecken van een jaer tabbaertlaecken, verschenen te maji XVIc ende tweentseventich, naer luyt de quitantie ... XII £». Zie SAA, Rekenkamer 108 (1-2-1672/31-1-1673), f°329v° (1672) en idem voor de jaren 1670, 1673 en 1677-1680. Zie SAA, Rekenkamer 239 (Wekelijkse rekeningen 1666-1670), f°100r° (1670); 240 (Wekelijkse rekeningen 1673-1674), f°129r° (1673); 109 (1-2-1677/31-1-1678), f°298r°-v° (1677); 111 (1-5-1678/ sept. 1678), f°230v° (1678); 113 (1-2-1679/31-1-1680), 224v° (1679); 114 (1-2-1680/31-1-1681), f°233v° (1680).

Bijlagen :

1.

1578, 4 oktober. — Negatief advies van de tresorij over een rekwest van Servaes Vermuelen.

Advys op 't request van Mr. Servaes Vermuelen, organist van Onser-Liever-Vrouwen.

Want men nijet en bedint by de declaratie van het retrencement dat Mr. Servaes Vermeulen, organist van Onser-Liever-Vrouwekercke, eenich tabbaertlaecken wordt toegeveucht. Soo en connen Tresoriers ende Rentmeestere hem in syne versoek nyet geaccommoderen, hoewel naer 't voirseid retrencement den sanghmeestere by acte van der weth is gegunt zyn gewoonlyck tabbaertlaecken, zoe de suppliant vercleert, ende men oock by den registre van der Camere bevint. Dwelck tgene is desen aengaende weten t'advyseren. Actum den IIII Octobris 1578, onderteekent O. Lanschot.

SAA, Tresorij 33 (Request-, accord- en vonnisboek 1578-82), f°48v°-49r°.

2.

1580, 26 juli. — Verzoek van Servaes vander Muelen om voortaan 6 ellen laken hetzij 12 gl. te mogen genieten in overeenstemming met de ordonnantie van Maria van Hongarije.

(in marge:) Mr. Servaes vander Muelen
Aen Mynen Heeren

Verthoont ootmoedelijck Mr. Servaes vander Muelen, organist in Onser-Liever-Vrouwenkercke alhier, hoedat tzynder kennisse gecomen is dat in de ordonnantie die de Coniginne Marie, Regente ende Gouvernante alhier, op 't stuck van der policye der stadt van Antwerpen heeft geordonneert ende gestatueert van woerde tot woerde onder ander in 't XXII ar(ticu)'e, zoo 't hiernaer volcht: «Item dat d'organist van Onser-Liever-Vrouwenkercke zyn gewoonlyck laecken zal afslaan ende roeyen de V £ Brabants, die hy uuyt gratiën genoten heeft ende in plaatsse van dyen zullen hem volgen de zes ellen lakens tot II gul(denen) die hy genoten heeft». Bidt daeromme t'ordonnerene den Tresoriers ende Rentmeestere dat zy den suppliant in de voorseide qualiteyt ten minsten voortane ten behoorycken tyde geven de voorseide zes ellen lakens ten pryse van twee gul(denen). Dwelck doende, etc. C. Gabri. Myne Heeren Borgmeestere ende Scepenen, midts den redenen hierinne begrepen, hebben geordonneert dat men den remonstrant zal stellen op de lyste voer twee ponden Vlems jaerlyckx. Actum XXVIa July 1580. Martini.

SAA, Privilegekamer 658 (Requestboek 1580), f°75v°.

Vierde Cesar Franck-concours 1985 te Haarlem

Van 15 tot 19 oktober werd op het Willibrordus-orgel van de kathedrale basiliek St.-Bavo te Haarlem, het vierde Cesar Franck-concours georganiseerd, na de vorige uitgaven in 1976, '79 en '82.

Door Adema werd in de jaren 1921-23 in de Sint-Willibrorduskerk te Amsterdam een groot orgel gebouwd dat later, na afbraak van die kerk in 1971, dank zij de inspanningen van o.a. de Stichting St.-Willibrordus-orgel, overgeplaatst werd naar bovenvermelde kathedrale basiliek. Het instrument werd uitgebreid met een vierde klavier en is geconcipeerd in de Frans-romantische stijl. De Franse symfonische orgelstijl heeft hier een geschikt medium.

Rond dit orgel en de muziek van C. Franck werden studiedagen georganiseerd in 1978, '81 en '83, telkens één jaar voor het concours.

Twaalf deelnemers hebben zich voor het concours 1985 aangemeld.

Om praktische redenen werden tien kandidaten weerhouden, dit na het beluisteren van eigen opnamen van de «Pièce Héroïque» van C. Franck. De beide afgevallene kandidaten bleken achteraf van Belgische en Duitse nationaliteit te zijn. Deze beoordeling gebeurde door twee deskundigen van het organiserend comité.

De jury bestond uit Albert De Klerk, Bernard Bartelink en Kamiel D'Hooghe.

Zij beluisterden de volgende negen kandidaten: Rob Nederlof, Anton Doorhein, Richard Ram, Hans Okkerse, Jaap Coppoolse, Frans Haagen, Johan Bredewout, Janjob Remmers en Go Groenewoud, die allen anoniem bleven voor de jury.

De «Prélude, Fugue et Variation» was het verplicht stuk in de eerste ronde. Daarnaast kon men één of meer werken van Saint-Saëns en/of Duruflé presenteren.

Deze Franckcompositie werd het uitgelezen vergelijkingspunt en de grote toetssteen voor alle kandidaten om hun benadering van deze fijne muziek en hun behandeling van het orgel te doorlichten.

Sommige kandidaten hadden wat last met het mooi uitzingen van de golvende melodie, of verwaarloosden het pizzicato-effekt van de pedaalnoten. Anderen speelden de overgang naar de fuga te onritmisch, terwijl de fuga meestal te vlug aangezet werd.

Dit schijnbaar eenvoudige orgelwerk met zijn rijke melodische inventie, zijn subtiele harmonie en zijn ragfijne uitwerking kreeg niet altijd de juiste tempoverhoudingen en -fluctuaties.

Daarnaast werd o.m. de Toccata van M. Duruflé door een paar kandidaten op voortreffelijke wijze verklankt.

Het verplicht werk van de tweede ronde was de «Pièce Héroïque» van C. Franck, daarnaast konden de kandidaten werk van Tournemire, Alain en/of Messiaen programmeren.

Het verplicht werk kreeg meestal een geordende benadering. Sommigen lieten zich evenwel verleiden tot een al te felle aanzet of een overdreven breedsprakerige slotbladzijde.

Het «Offertoire» uit de «Messe de la Pentecôte» van O. Messiaen

werd door één der kandidaten op een prachtige wijze verklankt. Wij hebben er ook geluisterd naar een zeer goede verklanking van het onbekende «Ite Messa est», gecomponeerd door Ch. Tournemire in 1902.

Voor de finale werden drie werken van C. Franck, w.o. één «Choral» en drie werken uit het Frans-romantische, -laat-romantische en/of moderne repertoire tot en met Messiaen gevraagd.

Aldus presenteerden de drie finalisten volgend programma, waaruit de jury een evenwichtige keuze deed:

Kandidaat A : Cantabile, tweede en derde Choral van C. Franck, Allegro vivace uit de Vijfde Symfonie van Ch.M. Widor, Litanies van J. Alain, Preludium en Fuga op 7 nr. 3 van M. Dupré.

Kandidaat B : Pastorale, Prière en tweede Choral van C. Franck, Prélude uit de Eerste Symfonie op. 14 van L. Vierne, Ave Maria, Ave Maris Stella op. 5 nr. 2 van J. Länglais, Scherzo van G. Litaize.

Kandidaat C : Cantabile, Prière en tweede Choral van C. Franck, Introduction en Allegro uit de 6de Symfonie van L. Vierne en Toccata uit Suite op. 5 van M. Duruflé.

De finale, andermaal anoniem voor de juryleden, ging door als concert op zaterdag 19 oktober, voor een talrijk opgekomen publiek, en in aanwezigheid van o.m. Mgr. H. Bomers, bisschop van Haarlem, Mevrouw E. Schmitz, burgemeester van Haarlem, de heer J. Gautier de la Ferrière, ambassadeur van Frankrijk.

Frans Haagen werd prijswinnaar, tweede en derde prijs gingen respectievelijk naar Richard Ram en Johan Bredewout.

Naast geldprijzen werden ook concerten aangeboden. Dat de jury bereid gevonden werd tot persoonlijke gesprekken met alle kandidaten werd zeer gewaardeerd door alle betrokkenen.

De Franckcomposities stellen steeds weer zeer hoge eisen aan de vertolkers. Aldus werd het derde Choral op een wat verbrokkelde wijze verklankt. Het eigenlijke koraal werd trager aangezet en het Adagio klonk wat te stijf.

Het «molto rallentando», op het tweede Choral, bestaat uit slechts drie maten, maar, is één der moeilijkste wendingen uit de ganse orgelliteratuur. De overgang van fortissimo naar de «Voix Humaine» stelt hier zeer hoge eisen aan tempo- en registratieplanning.

De eerste beweging van de eerste symfonie van L. Vierne werd door Frans Haagen zeer mooi opgebouwd. Zijn puntige vertolking van het Scherzo van G. Litaize zorgde voor een opgewekte sfeer.

De Toccata van M. Duruflé werd door Richard Ram met flinke vaart en goede techniek verklankt.

Het preludium en fuga in g van M. Dupré vond in Johan Bredewout een goed pleitbezorger.

Het was een boeiende week met zeer veel grote orgelmuziek; boeiend omwille van haar «grandeur», grote adem, intense lyriek, kleurrijke harmonie, gregoriaanse beïnvloeding en concertant meesterschap.

Het was een deugddoend bad in het rijke Rooms-katholieke orgelland. Het was een nieuwe ontdekking. Alle deelnemers waren goed voorbereid en presteerden met vakkennis en inzicht in de specifieke stijl van deze orgelwereld, die een grote boodschap geeft, ook in onze tijd.

K. D'H.

Bouwstenen

Duinkerke, 1594-96, orgel door Pieter Isoree

Het in deze aflevering gepubliceerde archiefstuk werd ons bezorgd door de heer Jef Cailliau.

We meenden er goed aan te doen de tekst te laten voorafgaan door een biografische nota over de orgelmakersfamilie Isoree. Gemeenten in Frans-Vlaanderen worden vermeld onder hun oorspronkelijke Vlaamse naam.

ISOREE (ook Isoré, Ysoor e.a.). Orgelmakersgeslacht uit de 16de en begin 17de eeuw. De ons bekende namen zijn :

Pieter Isoree. Zijn naam is voor het eerst nawijsbaar in een notariële akte van 1560 te Sint-Omaars, alwaar hij wordt vermeld als neef en metgezel van Louis de Halen, orgelmaker te Sint-Omaars; dit contract van 1560 betrof de bouw van een orgel te Hazebroek. Pieter Isoree is vervolgens gevestigd als zelfstandig orgelmaker te Sint-Omaars en voerde werken uit te Broekburg, St.-Jan-Baptistkerk (1564 en 1573); Woumen (1571-73); Sint-Omaars, St.-Aldegondekerk (1585-86); Diksmuide, St.-Niklaaskerk, beide orgels (1573-74).

Hij verbleef te Atrecht voor het voltooiën van het J. Barbaise-orgel in de St.-Vaastabdij en een nieuwbouw in de St.-Aubertkerk, beide in 1590.

In 1592 was hij te Sint-Winoksbergen gevestigd, waar hij vermoedelijk tot aan zijn dood een vaste verblijfplaats had. Vanaf dan zijn volgende werken bekend :

1592, La Bassée; n.o.

1593 en 1601, Dowai, St.-Amé; rep.

1594-96, Duinkerke; n.o. / div. werken van 1588 tot 1611.

1596, Sint-Omaars, kathedraal; rep.

1597-98, Nieuwpoort; rep.

1599-1602 en 1607-08, Veurne, St.-Niklaas; rep.

1601-04, Kortrijk, St.-Maarten; rep.

1602-05, Sint-Winoksbergen, St.-Martinus; n.o.

In 1613 stelde hij nog een ontwerp op voor de herstelling van het orgel in de St.-Vaastabdij te Atrecht, maar tot een uitvoering van dit project is het niet gekomen : Pieter Isoree is mogelijks in dat jaar overleden.

Louis Isoree, zoon van Pieter. Hij werkte met zijn vader mee te Nieuwpoort, Veurne en Kortrijk. Blijkbaar kon hij ook orgel spelen, want wanneer zijn naam voor het eerst opduikt, nl. te La Bassée (1592), is dit n.a.v. het bespelen van het nieuwe orgel. Vermoedelijk na de dood van zijn vader was hij te Abbeville gevestigd (waar hij reeds in 1611-12 had gewerkt), en in 1613-14 voert hij herstellingen uit te Hazebroek. Te Eu herstelde hij in 1611 het orgel in de O.-L.-Vrouwkerk, en in de St.-Jacobskerk van dezelfde gemeente werkte hij in vennootschap met J. Brouard (1613-15).

Hij heeft meerdere tijdelijke domicilies gehad, naargelang van de plaats der opdrachten die hij toegewezen kreeg. Zo wordt bv. Antwerpen aangeduid als zijn verblijfplaats wanneer hij een orgel bouwt in de kerk van Hulst (1610-12; van dit eenmanualig achtoetsinstrument zijn thans nog de orgelkast en enig pijpwerk bewaard). Te Antwerpen herstelde hij het orgel van de kathedraal in 1611; het is daarbij merkwaardig dat dit in dezelfde periode valt wanneer hij ook te Eu werkzaam was.

Daaruit blijkt dat zijn werkveld zich uitstreckte van Normandië — over Noord-Frankrijk, Vlaanderen en Antwerpen — tot Zeeuws-Vlaanderen : weinig of geen van zijn Vlaamse tijdgenoten hebben hem hierin geëvenaard.

Jean Isoree is vermoedelijk een andere zoon van Pieter. Over hem is slechts bekend dat hij het orgel in de St.-Martinkerk te Sint-Winoksbergen herstelde in 1613.

De disposities der Isoree's vertonen een stijlverwantschap met deze die op dat moment in Noord-Frankrijk en tot in Parijs vrij algemeen gangbaar waren, en waarvan het type door de familie Langhedul — afkomstig uit Ieper — was ingevoerd.

BIBLIOGRAFIE :

1. GREGOIR, E.G.J. : «Historique ...», Antwerpen 1865, blz. 213.
2. VENTE, M.A. : «Pieter en Louis Isoree», in 'De Schalm', 1/6, Gent 1946, blz. 12-14.
3. VENTE, M.A. : «Proeve van een repertorium ...», Brussel 1956, passim.
4. VANMACKELBERG, M. : «Les orgues d'Arras», Atrecht (Arras, Fr.) 1963, blz. 21, 22, 44, 45, 101, 102, 111.
5. VANMACKELBERG, M. : «Les orgues d'Abbeville», Abbeville (Fr.), 1966, blz. 13, 26, 56.
6. VAN DER HARST, H. : «Het orgel in de basiliek te Hulst», in 'Het Orgel', Utrecht (Nl.) 1971, blz. 195-197, 205 en 208.
7. DUFOURCQ, N. : «Le livre de l'orgue français», Parijs 1969-1982, zie deel I blz. 489 en deel III* blz. 97, 98.

P.R. & Gh.P.

Stadsarchief Duinkerke (Dunkerque, Fr.), Register 37, fol. 53.

Contract tusschen m^e Pr Ysoore orghelmaker, en mynheeren vander Wet

Kennelick zij alle de guene die dese teghenwoordighe zulle sien dat m^e pieter ysoor date deser kend anneghenomen thebben van Bailliu Burchmre der Stede van duinkercke

De welcke insghelycx kennen besteet thebben den voors m^e Pieter te maken ende stellen eenen nieuwen orghel binnen de prochiekercke der zelude Stede naer den patroon van ghelycke orghel staende binnen de cathedrale kercke van S^t. Omaers al naer de caerte & regren hier naer ghespecifieert.

1

Eerst voor het upperste werck es den voorm m^e P^r. ghehouden te maken eenen tooch ofte prestant acht voeten luydende ende acht voeten lanck van fynen Inghelsche tinne ghebruneert. Noch een bourdon van loot vier voet lanck, acht voeten luyden unison oft prestant, noch een octave van loot van vier voeten opene, al twelcke zal zijn het fundament van het werck

2

Daerenboven noch een cleen octave twee voeten lanck twee voeten luyden, een positie vyfve dicke op elcke touche Een simbale drie op elcke touche en alle dese regre zullen maken het vulle spil

3

Noch een fluyte van vier voeten een quintedynne vier voeten luudende, een half regre cornet, drie, viere ende vijfve dicke een quinte fluyte van drie voeten luydende Een cleene Quinte onderhalfve voet open, Een trompette van finen Inghelschen tinne acht voeten lanck & acht voet luudende unison ofte prestant, Een schalmeye vier voeten lanck, vier voeten luudende van finen Inghelschen tinne. Een regael ofte voix humaine vier voeten luyde(nde) ooc van ghel(ycke) tinne.

4

Inden stoel, den tooch zal luyden vooren twee voeten van finen Inghelschen tinne een fluyte van vier voeten luyden een cleene quinte fluyte onderhalfve voet luyde(nde)

Een dobbel simballe, een cromhoorne acht voeten luydende van fynen Inghelschen tinne, Drie pedalen, te wetene de octave van C. faut D. Solre & E. lamy een cleen schiflet tzij boven ofte beneden daer de voorm m^e. P^r. tzelve het vinden zal te behooren

5

Boven alle welcke Regres es den voorm m^e Pieter ghehouden te maken een Tremblant, een nachteghale ende een tambourin metge boven op de twee houcke van casse elc eenen ynghel ende boven inde middel een beelde van Marie met haer kyndt Inden aerme alle drie roerende met zeker regres ofte vysen, al tzelve werck wel gheproportionneert en het secreet van twee sticken ghemaect daertoe souffisanten wyndt van vier blaesbalcken van vyf rebben elc wesende lanck vyf voeten en half ende twee voeten vier ofte vyf dumen breet, noch tot het voornoomde werck zullen wesen twee clauwieren luydende beneden tot Effaut ende boven tot de octave van Cesolfa Ende boven dien de fente van Gent beneden inden basconter

6

Omme welc werc te maken s den voornoomdn m^e. Pieter ghehouden te comen resideren binnen deser stede onthier ende lichtmesse ofte paesschen XVc. vyfventneghentich eerstcomende

7

Alwaer ghecomen zynde voetans den handt ant werck legghen ende tzelve vulbringhen paessche XVc. zessentnegetig waervooren hy ontfanghen zal met de leveringhe & naer behoirlicke visitatie van kercmre der voors kercke, de some van twaelf hondert guldenen, boven welcke tzijne profite zal behouden t'isotyf jeghenwoordech staende inde voornoomde kercke ende twee sticken goudts voor zyn huusvr(ouw) metgl drie sticken wagheschot verbindende tot vulcomen van al tguene voorscreven den voornoomden m^e Pieter zynen psoon & goedrn Actum den eersten Junij, pnt myn heere van locre Burchmre p^r vander burch, anths le febure Jacques de clercq m^e. Pieter delangne anths bondelot & Jacques de vuldere Scepenen. En overmidts dabsentie van Greffier & Pensionnaris es t'originel gheteekent by den voorm Burchmre

Ter Bespreking

J.S. BACH : «Sechs Choräle von verschiedener Art...»,
uitg. Musikverlag Helbling KG, A-Innsbruck, 1985,
Verlags-Nr. 4052

In de reeks «Dokumente zur Aufführungspraxis alter Musik» verscheen een facsimile-uitgave van de «Sechs Choräle van verschiedener Art...» van Johann Sebastian Bach. De algemene wetenschappelijke leiding van deze «Dokumente» berust bij Dr. Rupert Gottfried Frieberger O. Praem. Deze uitgave werd verzorgd door Hans Schmidt-Mannheim en vormt het derde deel van deze zeer interessante reeks waarin ondermeer recent een facsimile verscheen van Muffats Apparatus Musico-Organisticus (1680).

Dat de facsimile-uitgave van een dergelijk belangrijk werk is gerealiseerd, kunnen we alleen maar fors toejuichen. Deze koraalbewerkingen, beter gekend als de Schübler-koralen (zo genoemd naar de drukker) behoren tot de weinige werken van Bach die tijdens zijn leven in druk verschenen. Van deze oorspronkelijke editie, die tussen 1646 en 1750 dient te worden gedateerd, bestaan thans nog zes exemplaren waaronder Bachs eigen kopij. Op deze partituur heeft hij eigenhandig correcties en aanvullingen gepleegd. Bachs exemplaar is thans in het bezit van William H. Scheide te Princeton, N.J.

Het origineel dat voor deze publikatie is gebruikt, bevindt zich in de muziekverzameling van de «Osterreichischen Nationalbibliothek». De gravure is zeer zuiver en daardoor kon ook een zeer goed leesbare facsimile ter hand gesteld worden waarvan makkelijk kan worden gespeeld. Nochtans zijn er bij het graveren blijkbaar fouten ontstaan (wat destijds vaak voorkwam omdat men op de gravure geen correcties meer kon aanbrengen) vermits J.S. Bach de notentekst heeft verbeterd op het Princeton-exemplaar.

De vraag rijst dan ook meteen waarom bij het voorbereiden van een reprint van de Schübler-koralen niet geopteerd werd voor Bachs eigenhandig gecorrigeerd exemplaar.

Mocht dit, om welke redenen dan ook, onmogelijk blijken, dan kon men dit euvel toch verholpen hebben door er een zorgvuldig opgesteld «kritisch Bericht» aan toe te voegen, waarin duidelijk de verbeteringen en aanvullingen van Bach konden worden beschreven. Merkwaardig in deze facsimile is de notatie van de koraalbewerking «Komst du nun Jesu vom Himmel herunter». De gebruikelijke pedaalpartij met de versierde cantus firmus is hier in het systeem op de plaats van de linkerhand geroteerd en vice versa. In Bachs autograaf staat echter onder de derde notenbalk van het eerste systeem «sinistra», wat een aanduiding is voor de linkerhand (Bach-Gesellschaft editie nr. 25, ii). Nochtans is de notatie, zoals aangegeven in de facsimile, waarbij de cantus firmus met de linkerhand gespeeld wordt in plaats van in het pedaal, perfect realiseerbaar als men dit koraaltrio in een matiger (en m.i. correctere versie — zie het maatcijfer) tempo uitvoert dan wat thans gangbaar is.

Het, overigens interessant, nawoord handelt over de geschiedenis van Bachs exemplaar van voormelde koraalbewerkingen en de figuur van de drukker Schübler. Tenslotte krijgen we het gebruikelijke overzicht van de aria's uit de kantates die het materiaal vormden voor deze orgeltranscripties.

Een belangrijk artikel in verband met Bachs exemplaar van de Schübler-koralen is van de hand van Christian Wolff : «Bachs Handexemplar der Schübler-Choräle». Het verscheen in het Bach-Jahrbuch 63, 1977, blz. 120-129. Aldus vormt het een belangrijke aanvulling bij deze besproken facsimile.

Ondanks die hier aangehaalde tekortkomingen betekent deze belangrijke uitgave in het Bachjaar 1985 een «must» voor iedereen die zich intens bezig houdt met Bachs orgelmuziek en daarbij vanuit het bronnenmateriaal exploreert.

ACTA ORGANOLOGICA

Im Auftrag der Gesellschaft der Orgelfreunde, herausgegeben von Alfred Reichling. Band 17, 1984.

Ed. Merseburger 1497, 364 bladzijden tekst, 120 orgelfoto's en muziekvoorbeelden.

Deze omvangrijke publikatie geeft het verslag van twee studietoesamenkomsten te Würzburg, respectievelijk op 1-3 oktober 1981 en op 13-15 oktober 1983, achtereenvolgens gewijd aan «Der Historismus in Orgelbau, Orgelspiel und Orgelkomposition» en «Orgelbau und Orgelmusik im Spannungsfeld zwischen Historie und Gegenwart».

I. ORGELBOUW

De inhoud van de referaten wordt in verkorte vorm, samen met de daaropvolgende gedachtenwisseling weergegeven. Achtereenvolgens wordt een franstalige- en engelstalige samenvatting gegeven. Een breed panorama van problemen wordt aangesneden en richt zich tot de orgelbouwers, de ontwerpers van orgelmeubels, de orgeldeskundigen en organisten, de verantwoordelijken voor monumentenzorg en eigenaars van historische orgels, de bouwheren en orgelliefhebbers.

«Das Phänomen des Historismus. Historisches Denken — historisches Tun» wordt ontwikkeld door Alfred Reichling. Hij stelt voorop dat er in de loop der tijden een zekere beweeglijkheid in de waardering van hoogtepunten waar te nemen valt. Aldus verkoos Albert Schweitzer nog in 1931, de orgels gebouwd tussen 1850 en 1880, omdat de toenmalige orgelbouwkunstenaars het orgelideaal van Silbermann e.a. grote 18de eeuwse orgelbouwers konden realiseren, dit mede door de toepassing van nieuwe technische verworvenheden.

Christhard Mahrenholz stelde evenwel in de orgelstudiedagen van 1927 te Freiburg vast dat het Silbermannorgel, voorheen als het ideale orgel beschreven, meermaals de plaats moet ruimen voor het Schnitgerorgel. Het neo-barokke orgel kwam er, het zogenaamde universele orgel eveneens. Naderhand is het type-orgel als nieuwe inspiratiebron aangeboord. Men inspireert zich hierbij op Niehoff, Ebert, e.a. Men bouwt Italiaanse orgels, Sweelinckorgels, nieuwe symfonische orgels, e.a.

Vandaag wil men ten allen prijze een expressieve zangerige orgelklank. Daartegenover sprak Mahrenholz in 1927 van een barokorgel met starre, koele onpersoonlijke klank.

Is het niet merkwaardig dat de neo-barokorgels evenals de neoklassieke orgels in Frankrijk voor velen hard en koel klinken en meer geschikt schijnen voor de vertolking van de eigentijdse literatuur dan voor de barokliteratuur?

Vele theorieën volgden elkaar op. De buitenstaander beschouwde dit alles dikwijls als de uiting van een nieuw gedachtengoed dat overkwam als een nieuwe mode. Daartegenover zijn er in de verschillende perioden ambachtslui en kunstenaars geweest die gegrepen werden door ditzelfde gedachtengoed. Zij beleven het — ook vandaag — met entoesiasme en willen dit onderbouwen met de studie van historische instrumenten, historische tractaten en velerlei literatuur.

«In welchem Style sollen wir bauen?» — «Betrachtungen zur Form des Orgelgehäuses im 19. Jahrhundert» is de titel door Dieter Grossmann ontwikkeld. Hij wijst aan de hand van vele, overwegend Duitse voorbeelden, op een uitgesproken stijldifferentiatie. Vroeger meende men hierin een bewijs van zwakte te bekennen. Thans wordt deze stelling niet meer aanvaard. Daarnaast wordt gesteld dat het terugplooiën op historische orgelstijlen een eeuwenlange traditie heeft. De schrijver verwijst hiervoor naar de renaissance in Italië, de barokgotiek in Duitsland, het classicisme in Frankrijk en de nieuwe gotiek in Engeland.

Hooghuys bouwde in 1867 te Vijvekapelle een merkwaardig gotisch orgel. In tegenstelling hiermee realiseerde Forest in 1871-72 in de Augustijnerkerk te Gent een merkwaardig romantisch-symfonisch orgel.

De puristen, die het willen hebben van gave orgellandschappen, worden verwezen naar het fantasierijke «Sonnenorgel» door Eugenio Casparini tussen 1697-1702 gebouwd te Görlitz. Terwijl het eerste neogotische orgelprospekt in 1784-1788 naar ontwerp van architect Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg gemaakt werd voor de Minoritenkerk te Wenen, wordt in 1828-29 in Lörach-Stetten door Franz Jozef Merklin, een rugpositief gebouwd. Dit instrument krijgt elegant en rijkelijk verzorgd houtsnijwerk en sierlijke vlakkenverdeling.

Willi Lippuner schrijft over «Historismus im Orgelbau der Schweiz». In Fribourg werd rond 1820 een neo-gotisch orgel gebouwd. In tegenstelling hiermee werd in 1861 te Sta Domenica door Luigi Morelli nog een orgel gebouwd — met verkort oktaaf — dat best honderd jaar vroeger kon gemaakt zijn. Te Lenz bouwde Fidel Haaser in 1863 een orgel met sleepladen voor de manuaalklavieren en kegelladen voor het pedaal.

Na 1925 zorgt de «Orgelbewegung» voor nieuwe impulsen. Reeds in 1930 werd het Berner Münsterorgel op historiserende wijze benaderd door : het behoud van het historisch prospekt, het bijbouwen van een rugpositief, het maken van eiken sleepladen, een barokke dispositie, het plaatsen van borstwerk en bovenwerk en het plaatsen van de speeltafel aan het orgel zelf.

De faam van het hoge niveau van recentere instrumenten van Metzler, Kuhn e.a. zijn enigszins bekend in ons land. Deze bouwers leunen aan bij de grote ambachtelijke traditie en creëren met vak-kennis, geloof en entoesiasme, merkwaardige instrumenten.

«Orgelbouw vandaag» wordt door Johannes Steketeë behandeld. Hij verwijst inleidend naar Albert Schweitzer, die reeds bij het begin van de «Orgelbewegung» pleitte voor het laten vallen van het moderne fabrieksorgel om het echte orgel, met zijn eigen klank-schoonheid terug te vinden. Voor J.A. Steketeë is de situatie van het orgel als muziekinstrument vandaag wezenlijk gevaarlijker dan in het jaar 1925. In die tijd had men een duidelijke doelstelling voor ogen nl. het zich richten naar het noordduitse orgel.

Waar wil men nu heen? Geloof men in het geheim van het maken van een goed orgel?

Het moet zingen! Het moet groeien tot een organisch geheel waarin elk deel belangrijk is, in zoverre versmelt tot een geheel. Is het voor de door technologie beheerste mens nog mogelijk om in het orgel het organische van het niet-organische te onderscheiden? Indien wij resoluut uitgaan van de moderne techniek, dan mondt deze evolutie uit bij het electronium. De hierbij gebruikte nieuwe materialen kan men meestal niet eens zelf maken. Dit instrument of ook apparaat heeft zijn eigen wetten. Het heeft echter geen uitstaans met een historisch muziekinstrument. Het zijn twee totaal

verschillende werelden zonder raakvlakken. Indien wij vandaag kiezen voor het bouwen van een orgel, dan is dit de keuze voor een historisch muziekinstrument met een organisch gesloten opbouw, waarop meesterwerken uit verleden en heden tot klinken kunnen gebracht worden.

Hans Gerd Klais schetst de orgelbouwevolutie in de «Werkstatt Klais».

II. ORGELSPEL

Van Ewald Kooiman lezen wij: het orgel — een expressief instrument. Sommigen vinden het orgel een statisch instrument waarbij alleen de zwelkast voor enige expressie kan zorgen. Het orgel is in de ogen van vele niet-organisten een groot apparaat. Ewald Kooiman verwijst evenwel naar de vele tractaten uit de 17de en 18de eeuw waarbij de muziek voorgesteld wordt als de redenaars-kunst, in klanken omgezet. De speler moet een helder betoog opbouwen door zijn speelwijze. Het orgel is een muziekinstrument dat speelt, spreekt, dialogueert, schakeringen aanbrengt, artikuleert, een klankrede opbouwt aan de hand van muziek. Het expressieve orgel-spel, nu terug ontdekt, verlangt veel meer dan oude vingerzettingen. De speler dient zowel de speeltechniek als de gehoorgewoonten voortdurend in vraag te stellen. Het onderzoek naar de klank van het historische orgel en de interpretatie zal evenwel nooit tot een afdoend antwoord leiden. Dit hoeft ook niet. Wij zijn in beweging, het onderzoek staat niet stil. De persoonlijkheid van de organist speelt een doorslaggevende rol. Niettegenstaande vele vragen zijn er ook algemene criteria en stijlprincipes. De klankwereld van de historische muziek gaat uit van de speler en van het instrument. De speler dient te spelen wat geschreven staat, «rien que les notes» zei Dupré. Maar wat staat er genoteerd? Hoe werd dit gelezen en in klanken omgezet? De notatie is een symbolentaal die een klankenwereld evocert. De speler dient zich aldus in te werken in de symbolentaal zoals die destijds dagelijks als muzikale omgangstaal ervaren werd en dit in de verschillende orgellandschappen. Dit geldt voor maataanduidingen zowel als voor ritmen, ornamentiek en artikulatie. In welke tijd geldt het «legato absolus» als normaal-aanslag en in welke tijd was het de uitzondering?

Het is zonder meer onaanvaardbaar om deze probleemstelling af te handelen als een aangelegenheid van smaak en voorkeur, omdat de muziekwetenschap veel informatie beschikbaar stelt.

E. Kooiman analyseert op boeiende wijze het voorwoord van Griepenkerl tot de toenmalige Bachuitgave van de editie Peters en stelt zeer klaar dat de Dupré-Germani pedaaltechniek totaal verschillend is van deze uit Bachs tijd. De punttechniek kan niet afgedaan worden als primitief. Hij is gewoon anders, voor een andere muziek, op een «ander» orgel. Een universele orgeltechniek bestaat niet. Een reeks «regels» en «wetten» werden in de twintigste eeuw verplicht, zij zijn enkel bindend voor die tijd en die orgelschool. Er dient gestreefd te worden naar eenheid van instrument, literatuur en speelwijze. Dat dient te gebeuren op basis van vakkundigheid, kennis, inzicht, intuïtie en persoonlijkheid.

Hermänn J. Busch behandelt het historisch bewustzijn in de orgel-muziek in Duitsland tussen de twee wereldoorlogen.

Hier wordt de nadruk gelegd op het post-Regertijdperk met composities van Heinrich Kaminsky, Hermann Grabner, Hugo Distler, Ernst Pepping, Paul Hindemith, Joseph Ahrens, Wolfgang Fortner, David e.a.

Ludger Lohmann behandelt de artikulatie in de historische orgel-muziek. Hierbij stelt hij aan de hand van Hans Kotters voorbeelden

dat tertsen steeds met 2,4 aangeslagen worden, grotere invallen met 2,5. De duim wordt vanaf het septiem interval gebruikt. Vanuit deze basisarticulatie dient de speler de vingers zeer dicht bij de toetsen te houden om de klank «fortzusetzen». Legatospel wordt aldus niet betracht. Het spelen van toonladders dient te gebeuren met slechts twee elkaar opvolgende vingers. De langste gaat over de kortere vinger. Er zijn «goede» noten op de sterke tijden en slechte als versieringsnoten op de zwakke tijden. De «goede» vingers spelen de «goede» noten, de «slechte» vingers spelen de «slechte» noten. Buchner, Diruta en Tomás de Sancta Maria worden met voorbeelden geciteerd.

Griepenkerl, Forkel en Türk, Rameau e.a. zijn inspiratiebronnen om aan te tonen dat de klank dient gemaakt te worden door de vingers, gesteund door de hand, dit in tegenstelling met de moderne klaviertechniek, de basis van de meeste hedendaagse organisten. Hierbij wordt uitgegaan van de beheersing van o.m. de gewichtstechniek van de arm, de hand, en zelfs van de schouder om de aanslag te maken.

Van hieruit bekomt men op de piano een intensifiëring van de klank, zeer geschikt voor een overlegato.

Hermann J. Busch geeft een interessante ontwikkeling van de vertolkingen van Bachs orgelœuvre in de 19de en de 20ste eeuw. Dit alles, samen met vele andere referaten, staat afgedrukt.

III. CONCLUSIE

Door de veelheid en verscheidenheid van de referaten vinden velen in bovenvermelde publicatie hun gading.

De inhoud is zeer uiteenlopend, de vooropgezette doelstellingen eveneens. De voorgehouden spiegel is veelzijdig en veelvormig. Het is het beeld van onze tijd, met zijn overdadige informatie, met zijn verwarring, met zijn twijfels en onzekerheden.

Vele waarden en waarheden worden naar voor geschoven.

De voorliggende band stemt tot nadenken.

De veelheid van ideeën, vooral in Duitsland, helpt klaar zien maar houdt ook het gevaar van verwarring in.

K. D.

Mededelingen

Flor Peeters onderscheiden met Belgische Staatsprijs

Flor Peeters, orgeliste, componist en pedagoog, kreeg de vijfjaarlijkse Belgische Staatsprijs ter bekroning van een kunstenaarsloopbaan. Het is de laatste nationale prijs die door de Ministers van Onderwijs zal uitgereikt worden.

De prijs bedraagt 150.000 F en wordt verleend ter bekroning van zijn werk als componist.

Met de jubelende tonen van zijn orgelhymnen in het hart feliciteert de redactie Baron Flor Peeters.

Dubbele orgel auditie-wedstrijd georganiseerd door de Stichting Omer Van Puyvelde

De Stichting Omer Van Puyvelde organiseert in 1986 een Dubbele Orgel Auditiewedstrijd; enerzijds voor studenten van het Hoger

kunstonderwijs en anderzijds voor leerlingen en afgestudeerden van het secundair muziekonderwijs.

Op 26 april e.k. gaat het concours door voor studenten die niet meedoen aan de examens voor het behalen van het diploma Eerste Prijs. Op 27 april richt het concours zich 's namiddags tot kandidaten uit de rijks- en gesubsidieerde scholen, vanaf het niveau Hogere Graad B.

Om 20.30 uur geeft Chris Dubois een orgelrecital. Alle activiteiten gaan door op het gerestaureerde Pierre-Charles Van Peteghem-orgel in de O.-L.-Vrouw St.-Pieterskerk te Gent.

De jury bestaat uit : S. Deriemaeker, C. Dubois, J. Huys, D. en H. Verschraegen.

Inschrijvingen vóór 15 maart bij Stichting Omer Van Puyvelde, Crescendo vzw, Fr. Rooseveltlaan 347, 9000 Gent. Tel. (091) 25.01.19 of 69.90.96.

Linz, 3de Internationale Anton Bruckner-orgelconcours, 1 - 15 juni 1986

De leeftijdsgrens is 35 jaar. Er zijn drie prijzen te winnen.

Inlichtingen : Wettbewerbsbüro des 4. Int. Anton-Bruckner-Organwettbewerbs, Unter Donaulände Nr 7, Brucknerhaus. A 3010 Linz, Osterreich.

Toulouse Zomeracademie 20-28 juni 1986

Een cursus interpretatie-improvisatie, handelend over de stijl, de vorm en de muzikale taal wordt georganiseerd. Volgende thema's zijn aan de orde :

Van Franck tot Alain door André Isoir.

Van Sweelinck tot Bach, door Bert Matter.

Van d'Attainant tot Balbastre door Michel Chapuis.

Vandaag en morgen door Jean-Pierre Leguay.

Xavier Darasse geeft een interpretatiecursus over de symfonische orgelmuziek van Franz Liszt, Charles-Marie Widor en Louis Vierne.

Inlichtingen : Madame Aubert, 7, Avenue Jules-Ferry, 31200 Toulouse.

21 juni - 7 juli : Internationale orgelweek Nürnberg

Dit jaar is het thema van de Int. Orgelweek van Nürnberg gewijd aan J.S. Bach. Er heeft ook een internationale interpretatieconcours plaats.

Inlichtingen : Bismarckstr. 46 - 8500 Nürnberg. D.

Internationaal Orgelfestival Dublin, 22 - 29 juni 1986

Voor de vierde maal gaat dit rijk gestoffeerd orgelfestival in Dublin door. Het omvat een internationaal orgelconcours en verschillende concerten en lezingen.

De concours is beperkt tot 25 kandidaten die op basis van hun curriculum en referenties zullen weerhouden worden.

De uit te voeren werken zijn, voor :

De eerste schiftingsproeven :

— Preludium & Fuga in re klein, BuxWV 14, D. Buxtehude

— Jesus Christus unser Heiland, BWV 688, J.S. Bach

— Koraal Nr. 2 in si klein, C. Franck

De tweede eliminatieproeven :

— Een keuze uit BWV 540, 542, 548, 564 of 582 van J.S. Bach

— Chromatische Fantasia, J.P. Sweelinck

— 'Alleluias sereins d'une âme qui désire le ciel' (L'Ascension), O. Messiaen

De finale :

— één van J.S. Bachs zes sonates

— één XXst-eeuwse werk (max. 12 min.)

— Koraalfantasie 'Halleluia Gott zu loben', M. Reger

De eerste prijs bedraagt 2.000 I.£ en concerten in Westminster Cathedral en St.-Patrickscathedral, Dublin. De tweede prijs 1.000 en de derde prijs 500 I.£.

Gillian Weir, Niels Henrik Nielsen, Ben van Oosten en Gerard Gillen verlenen hun medewerking ; zij geven een recital en zijn lid van de jury, die voorgezeten wordt door David Byers, producer van de BBC te Belfast.

Secretariaat : Dublin International Organ Festival, The Chapter House, Christ Church Cathedral, Dublin 8.

Tentoonstelling Historische Orgelpositieven, Landshut, 28 juni - 11 juli 1986

In de oude hertogelijke stad Landshut wordt ter gelegenheid van de derde «Hofmusiktage» in het foyer van het stadhuis een tentoonstelling georganiseerd, gewijd aan historische orgelpositieven, copie-instrumenten, regalen en claviorgana. Te dezer gelegenheid wordt onder leiding van Prof. Dr. Walter Salmen een INTERNATIONALE CONFERENTIE van 30 JUNI - 1 JULI gepland over dezelfde thema's en dit met deelname van eminente musicologen, musici en orgelmakers.

Inlichtingen : Verkehrsverein Landshut e.V., Altstadt 315, Rathaus, D8300 Landshut.

Internationale Orgelacademie «Ile de France» 29.6 - 5.7.'86

Marie-Claire Alain geeft cursus op het orgel van Mitry-Mory. Zij behandelt werk van F. Roberdah, F. Couperin en J.F. Dandrieu. André Isoir concentreert zijn cursus op Mozart, Mendelssohn, Boely, Schumann, Franck, Tournemire en Louvier. Zijn lessen gaan door op het orgel van Meaux en Michel Chapuis behandelt te Lagny werk van Lübeck, Bruhns, Böhm en Buxtehude.

Inlichtingen : Académie Internationale d'Orgue de l'Ile de France, Hotel de Ville, 77100 Meaux, France.

Internationaal Improvisatieconcours, Haarlem, 2 - 5 juli '86

Het Internationaal Improvisatieconcours wordt gehouden op het Christian Müllerorgel in de St.-Bavokerk te Haarlem.

Kandidaten kunnen zich nu melden door middel van inzending van banden. Deze worden anoniem door het bestuur beluisterd. De vier beste kandidaten worden uitgenodigd.

Een vrije improvisatie en een improvisatie, op een, door Albert De Klerk gecomponeerd thema, wordt verlangd.

De deelnemers dienen concertante ervaring te hebben en het improviseren in de klassieke vormen, zoals preludium en fuga, passacaglia, sonate, variaties etc. te beheersen.

Op 2 juli geven de deelnemers aan het Internationaal Improvisatieconcours een concert. Op 3 juli volgt het improvisatieconcours. Juryleden : William Albright (USA), Xavier Darasse (Fr.), Peter Planyavsky (Oost.).

Inlichtingen : zie hieronder.

32ste Internationale Zomeracademie Haarlem, 4 - 20 juli '86

Piet Kee en Ewald Kooiman geven cursus over het Bachoeuvre. Ton Koopman en Harald Vogel behandelen het werk van J.P. Sweelinck en de noordduitse orgelliteratuur. Martin Haselböck be-

handelt werk van Liszt en Daniel Roth gaat in op de Franse romantiek.

Hans Haselböck geeft improvisatiecursus.

De lesorgels te Haarlem zijn het Christian Müllerorgel (1738) van de St.-Bavokerk, het Van Covelén (1523) / Hess (1791) - orgel in de Nieuwe Kerk, het Cavallé-Collorgel (1875) van het concertgebouw en het Ahrend en Brunzema-orgel (1968) in de Doopsgezinde Kerk. Aan het Ch. Müller-orgel (1734) van de Waalse kerk te Amsterdam en aan het Van Covelénorgel (1521) van de Ned. Herv. Kerk te Oosthuizen wordt eveneens les gegeven.

Inlichtingen : Stichting Internationaal Orgelconcours, Stadhuis, Postbus 511 - 2003 PB Haarlem.

Pistoia 10 - 23 juli 1986 : 12de Academie Italiaanse muziek

Onder leiding van Luigi Fernando Tagliavini wordt een zomercursus georganiseerd, gewijd aan de historische Italiaanse muziek en aan kennismaking met historische orgels.

Inlichtingen : Academia di Musica Italiana per Organo, casella postale 346, 51100 Pistoie, Italia.

Saint-Donat : 12de Internationale Orgelacademie

16 - 23 juli 1986

Marie-Claire Alain zal ter gelegenheid van het jaarlijkse J.S. Bach-festival te Saint-Donat, een zomercursus geven, gewijd aan het orgeloeuvre van J.S. Bach, rond het thema «Bach et la France».

Inlichtingen : Academie Internationale d'Orgue, 26260 Saint-Donat, France.

21 juli - 28 augustus : Internationaal Orgelfestival Masevaux

Inlichtingen : P. Chevreau, Paroisse St.-Martin, Rue de l'Eglise 10 - 68290 Masevaux. F.

Veurne 23-25 juli 1986 : Academie Zuidnederlandse Muziek

Kamiel D'Hooghe geeft een zomercursus gewijd aan Nederlandse muziek en hun interpretatie op historische orgels.

Inlichtingen : Documentatiecentrum voor Orgel, Vleeshouwerstraat 23, 8480 Veurne.

Festival van Vlaanderen, Brugge, 26 juli - 9 aug. 1986

Tijdens deze Internationale Muziekdagen zal de 8ste internationale Clavecimbelwedstrijd doorgaan van 26 juli tot 2 augustus en de tweede Mozartconcours op pianoforte.

Er heeft een tentoonstelling plaats van instrumenten, er zijn referaten, interpretatiecursussen en recitals.

De jury bestaat uit K. Gilbert, J. Huys, G. Leonhardt, S. Preston, H. Tachezi, J. Van Immerseel.

Van 26 juli tot 9 augustus zijn er middag- en avondconcerten met als thema «Van Barok tot Klassiek» 'Van Bach tot Beethoven'.

Inlichtingen : Festival van Vlaanderen - Brugge, C. Mansionstf. 30, 8000 Brugge.

1 augustus - 9 augustus : Internationale orgelweek Lathi

Inlichtingen : Kirkkokatu 5, 15110 Lathi. SF.

2 - 11 augustus : Bachweek te Ansbach

Inlichtingen : Bachwoche Ansbach ; Postfach 1741, D-8800 Ansbach.

Musica en Compostela, 10-30 augustus 1986

Montserrat Torrent geeft in dit unieke kader, dat sedert vele eeuwen tot de verbeelding spreekt, een orgelcursus gewijd aan de Spaanse muziek.

Inlichtingen : Secretaria de «Musica en Compostela», Pablo Aranda, 6 - 28006 Madrid, Espana.

Internationaal Orgelconcours Odense, 31.8 - 7.9.1986

Het eerste Int. Orgelconcours te Odense in Denemarken staat onder de Hoge Bescherming van Z.K.H. Prins Henrik van Denemarken, en is toegankelijk voor alle kandidaten onder de 30 jaar.

Het programma bestaat uit gekende klassieke orgelcomposities en twee moderne Deense orgelwerken, nl. «De profundis» van Niels la Cour en «Fugato» van Franz Syberg.

De eerste, tweede en derde prijs bedragen respectievelijk 20.000, 15.000 en 10.000 Dkr.

De eerste proef gaat door op het Marcussen-orgel in Sct Hans-kerk, de tweede ronde wordt gespeeld op het Marcussen-orgel van de kathedraal en de finale wordt gehouden op het Marcussen-orgel van de concertzaal.

Verdere inlichtingen : International Orgelconcours, Laessoegade 74, Dk 5230 Odense M.

Grand Prix de Chartres, 1-21 september 1986

Deze bekende internationale orgelwedstrijd, die voor de tiende keer plaats heeft, wordt opgesplitst in een interpretatie- en een improvisatieconcours.

Programma interpretatieconcours :

Voorselectie :

- Preludium & fuga ni D (Bux 139), D. Buxtehude
- Tierce en taille, P. Du Mage

Eerste eliminatieproef :

- «Nun komm' der Heiden Heiland» BWV 659, J.S. Bach
- Allegro, 1ste deel 6de Symfonie, Ch.M. Widor
- Thème et Variations — met de reprises — (uit Homage & Frecobaldi), J. Langlais

Finale :

- Preludium en fuga in G, BWV 541, J.S. Bach
- «Allegro Deciso» uit «Ad nos salutarem undam», F. Liszt
- Preludium en fuga op A.L.A.I.N., M. Duruflé
- Nieuwe compositie van J.P. Leguay

Programma improvisatieconcours :

Eerste eliminatieproef :

- Fantasia & Fuga in g, BWV 542, J.S. Bach
- Vierstemmige harmonisatie op een gegeven koraal
- Drie variaties, de laatste in fugavorm

Tweede eliminatieproef :

- Derde koraal in a, C. Franck
- Drie versetten op een gregoriaans thema, geconcipieerd als orgelversetten tijdens de vespers, 1'30" per verset
- Vrije fuga op een gegeven thema

Finale :

- Passacaglia op een gegeven thema
- Vrije improvisatie op een gegeven thema

Prijzen : 1ste prijs Interpretatie : 20.000 fr., 2de prijs Interpretatie : 5.000 fr. ; 1ste prijs Improvisatie : 20.000 fr., 2de prijs Improvisatie : 5.000 fr.

Verdere inlichtingen : Secrétariat du Grand Prix de Chartres, Rue de Grenelle 75, 75007 P Paris F. Tel. (1) 5483174.

Achtste Orgelconcours, Paul Hofheimer prijs, 5-11 sept.

Naar aanleiding van de 450ste verjaardag van het overlijden van keizer Maximiliaan I werd in 1969 de Paul Hofheimer-Prijs beschikbaar gesteld voor de interpretatie van historische orgelmuziek. Er zijn drie proeven.

Eerste proef :

a) groot orgel : J.S. Bach : — Preludium & Fuga in A, BWV 536 ; — een of meerdere koralen uit «Sechs Chorälen von verschiedener Art...», BWV 645-650 ;

b) koororgel : U. Steigleder «Die 40. und letzte Variation (auff Toccata Manier...» (aus «Tabulatur Buch Dass Vatter Unser 1627», CEKM 13,1) ; Ch. Erbach : een Canzona naar keuze : CEKM 36, ■■ Nr. 1, 6, 8, 9, 13, 14, 18.

Tweede proef :

Deze gaat door op het Italiaanse Renaissanceorgel in de «Silbernen Kapelle» in de Hofburg te Innsbruck.

G. Frescobaldi : Bergamasca ; Een ricercar en een Canzona uit de Fiori musicali (1635), naar keuze.

J. Froberger : Twee toccata's, w.o. een 'per l'elevatione', naar keuze.

Derde proef.

Deze gaat door op het Ebert-orgel.

P. Hofheimer : Salve Regina.

Ch. Erbach : een toccata naar keuze.

E. de Caurroy : een fantasia «zum Intavolieren» (Ed. Schola Cantorum).

De jury bestaat uit : G. Leonhardt, L.F. Tagliavini, J.-C. Zehnder, M. Radulescu, H. Tachezi.

Inlichtingen : Städtisches Konzertbüro, Herzog-Friedrich-Str. 21/1, A. 6020 Innsbruck.

Internationale Orgeldagen Rijnstreek St.-Stevenskerk Nijmegen, 11 - 13 september 1986

De aanmelding voor de wedstrijd aan deze Orgeldagen verbonden, kan kosteloos geschieden bij het secretariaat. Ieder die zich aanmeldt zal het verzoek ontvangen tussen 17 en 21 maart in de Stevenskerk te Nijmegen te komen voorspelen. Bij deze gelegenheid moet worden vertolkt :

- Deux Dances d'Agni Yavishta, J. Alain
- Vater unser im Himmelreich, G. Böhm
- 2 of 3 keuzewerken (± 15 min.)

De proefspeljury wordt gevormd door Bert Matter, Nico van den Hooven en Hans van Nieuwkoop. Acht kandidaten worden voor deelneming uitgekozen.

De concoursjury wordt gevormd door Bert Matter, Martha Schuster en Pierre Perdigon.

Volgende werken worden vertolkt :

1ste voorronde :

- Ground, T. Tomkins
- 2 grote koralen, naar keuze, uit III. Klavierübung, Bach
- Werk van een hedendaags Nederlands componist

2de voorronde :

- 2 Orgelkoralen naar keuze, J. Brahms
- Prélude & Fugue en bémol majeur, A.P.F. Boëly
- één of twee werken naar keuze (max. 15 min.)

Tot de finale worden de drie kandidaten met het hoogste aantal punten toegelaten. Zij spelen :

- één der volgende preludia en fuga van J.S. Bach ; C-dur BWV 547, e-moll BWV 548, d-moll BWV 539, a-moll BWV 543, h-moll BWV 544

— één of twee werken naar keuze (max. 15 min.)
 De eerste tweede en derde prijs bedragen respectievelijk 1500,—, 1000,— en 500,— F.
 Inlichtingen : J.C. de Groot, Passavantlaan 27 - 6821 JH Arnhem N.

Cursusinformatie

De Vereniging voor Huismuziek (Nederland) richt sedert jaren talrijke interessante cursussen in (dagen, week-ends of weken): musicieerdagen (instrumentaal en vokaal), oude muziek, instructie-dagen (gamba, luit, oude blaasinstrumenten), regelen en stemmen van instrumenten (klavecimbels, blokfluiten), dans, tot en met specialistische thema's.

Terloops zij vermeld dat sommige activiteiten een co-productie zijn met Musica (Peer, België). Uit het aanbod 1986 van de werkgroep Bouwerscontact (een onderafdeling van Huismuziek) kunnen we — naast de traditionele reeksen vedel-, luit- en clavichordbouw — volgende cursussen signaleren:

- Klavecimbelsymposion: kopie of creatie?
 (cursus 320, 14 juni, Den Haag)
- Meten en dokumenteren van muziekinstrumenten
 (cursus 308, 13-14 december, Den Haag)
- Bouwersontmoetingsdag met lezing over akoestiek
 (cursus 321, 13 september, IJsselstein)
- Windvoorziening van kleine orgels
 (cursus 323, 8 maart, Heerde)
- Intoneren van labiaalpijpen
 (cursus 325, 15 maart, Heerde)
- Metalen labiaalpijpen
 (cursus 304, 5 april + 7 juni, IJsselstein)
- Houten labiaalpijpen voor huisorgels
 (cursus 306, 30 aug. + 27 sept., Garderen)

Inlichtingen: Vereniging voor Huismuziek, Utrechtstraat 77 of post-bus 350, 3400 AJ IJsselstein, NI.

Orgeltijdschriften

ARS ORGANI, Zeitschrift für das Orgelwesen, herausgegeben von der Gesellschaft der Orgelfreunde e.V.

33. Jg. Nr. 4 — December 1985

- G. Weinberger: *Einige unbeachtete Quellen zur Bach-Interpretation*
- J. Burg: *Anmerkungen zum Bach-Verständnis von Louis Vierne*
- B. Billeter: *Zu Klaus Beckmanns stilkritischer Methode*
- G. Hartmann: *Jakob Bölsche, kein Kleinmeister!*
- A. Hugger: *Gustav Adolf Merkel (1827-1885)*
- H. Fischer & Th. Wohnhaas: *Die Maerz-Orgel im Dom zu Augsburg*
- J. Goens & H.J. Busch: *Int. Orgeltage der G.O. Brugge — Augustus 1985.*

CONNOISSANCE DE L'ORGUE, Revue de l'Association Française pour le Sauvegarde de l'orgue ancien.

Nr. 55 — Eté-Automne 1985

- P. Hardouin: *Petit Lexique: Bourdon*
- L. Métrope: *Le grand orgue de St.-Roch*
- P. Hardouin: *Facteurs d'orgues Flamnads en France sous Henri IV et Louis XIII (Les Dubois, J. De Villers)*
- J.M. Bouvris: *L'Orgue de Notre-Dame d'Alençon en 1691*

THE DIAPASON, An International Monthly Devoted to the Organ, the Harpsichord and Church Music.

76. Jg. Nr. 10 (911) — October 1985

- L. Palmer: *New Music in the Old World, Old Musci in the New Festivals in Leipzig and Bos'on*
- Ph. Kiraly: *Boston Early Music Festivals*
 Nr. 11 (912) — November 1985
- J.P. Callahan: *House of Hope Organ Institu'e*
- R. Zuiderveld & D. Reed: *Dollard Festival '85 & the International Bachcongress*
 Nr. 12 (913) — December 1985
- D. Hull: *Seventh Annual Organ & Church Music Institute*
- L. Palmer: *In search of Scarlatti*
- D. Tryggestad: *Baroque Fest - Univ. of Iowa*
- J. Pagett: *San Anselmo Organ Festival*

77. Jg. Nr. 1 (914) — January 1986

- Scott R. Riedel: *Acoustics in het Worship Space (III)*
- Marilyn Mason: *A. 'Süßermann' re-created (New Fisk at Univ. of Michigan)*
- Index 1985

GREGORIUSBLAD, Tijdschrift ter Bevordering van Liturgische Muziek. — Uitgave van de Ned. St.-Gregoriusvereniging.

Jg. 109, Nr. 4 — december 1985

- M. v. Daalen: *Lotgevallen van een koorboek*
- F. Jaspers: *Orlando di Lasso en de liturgie van zijn tijd*
- R. Bot: *Congres Kerkmuziek, Maastricht 1985*
- J. de Wit: *Contrafactuur: pro en contra!*
- K. Middelhoff: *30ste Liturgisch Congres te Houthalen*

L'ORGANISTE, Organe de l'Union Walonne d'organistes a.s.b.l.

17de Jg. Nr. 68 — 1985/4

- J.P. Félix: *Un nouvel orgue inspiré des modèles français de la 1ère moitié du XVIIIe S., une première en Belgique*
- E. De Vos: *Fondeurs de cloches au Pays de Huy (IV)*

HET ORGEL, Uitgave van de Nederlandse Organistenvereniging

82ste Jg., Nr. 1 — januari 1986

- Th. v. Huijstee: *Dissonantenjacht*
- B. Schuurman: *Heinrich Schütz (1505-1672)*
- K. Wisse: *Kroniek van een tijdschrift (Het Orgel)*
 Nr. 2 — februari 1986
- H.J. Busch: *Over de achtergronden van Widors Sinfonia Sacra*
- W. Kloppenburg: *Liturgisch ABC (Hosana, Introitus)*
- S. Tuinstra: *Het orgel in de Vrijgemaakt Geref. Kerk te Uithuizermeeden*

WUERTEMBERGISCHE BLAETTER FUER KIRCHENMUSIK, Mitteilungsblatt des Verbandes Verband der Chöre & Kirchenmusiker e.V.

52. Jg. Nr. 6 — december 1985

- R. von Weizsäcker: *Die bedeutung des Musik für Kultur und Erziehung*
- U. Siegele: *Bach in Leipzig, Fremdeinschätzung und Selbstschätzung Stellungnahme zum Statsment LKMD Widmann über Fragen der Orgeldenkmalpflege (Kirche oder Orgelmuseum!)*

53. Jg. Nr. 1 — januari 1986

- H. Rilling: *Das Bach-Jahr 1986*
- Ch. Kirschbaum: *Gerd Zachers Konzept zum Singen met der Gemeinde*
- Index 1985

Prullaria

v. g. e. m. a. l. e.

Antwoord van Matthys Langhedul op het schrijven van Ghiselin
in «Orgelkunst» 1983, nr. 2 :

* Hij, M. Langhedul, zegt : «tomme toch».

- Verantwoordelijke uitgever : Kamiel D'Hooghe
- Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk
- Drukkerij Van Geertruyen — Asse